

**Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Факультет лісового господарства,
деревооброблювальних технологій та
землевпорядкування**

Кафедра садово-паркового господарства

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНА СПРАВА

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ДО ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ РОБІТ
ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ**

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти денної та заочної форм навчання
спеціальності 206 «Садово-паркове господарство»**

Харків – 2022

**Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лісового господарства,
деревооброблювальних технологій та землевпорядкування
Кафедра садово-паркового господарства**

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНА СПРАВА

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ РОБІТ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти денної та заочної форм навчання
спеціальності 206 «Садово-паркове господарство»**

Затверджено рішенням
науково-методичної ради
факультету лісового господарства,
деревооброблювальних технологій
та землевпорядкування
(протокол № 1 від 07 грудня 2021 р.)

УДК 502.4 (07)
П75

Рецензенти:

І.С. Нейко, доктор с.-г. наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри лісового, садово-паркового господарства, садівництва та виноградарства Вінницького національного аграрного університету;

О.В. Філатова, кандидат біол. наук, доцент кафедри природничих дисциплін Харківської гуманітарно-педагогічної академії.

П 75 Природно-заповідна справа: методичні вказівки до виконання практичних робіт та самостійної роботи для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання спеціальності 206 «Садово-паркове господарство» / укладач: С. І. Познякова; ДБТУ. – Харків: 2022. – 126 с.

Методичні вказівки до проведення практичних занять та самостійної роботи з дисципліни «Природно-заповідна справа», розроблені відповідно до навчальної програми. Видання включає програму та зміст навчальної дисципліни, теми для самостійного засвоєння здобувачами, рекомендовану літературу та електронний ресурс, тестові завдання для самостійної роботи і питання до екзамену, термінологічний словник. Видання призначено здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання спеціальності 206 «Садово-паркове господарство».

УДК 502.4 (07)

© Познякова С.І. 2022
© ДБТУ, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. МЕТА Й ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	5
2. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	8
3. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	12
3.1. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНИ.....	12
3.2. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД РІЗНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ	15
3.3. КАТЕГОРІЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ.....	23
3.4. ЗЕЛЕНА КНИГА УКРАЇНИ.....	40
3.5. ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНИ.....	44
3.6. РОСЛИНИ ЗАНЕСЕНІ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ.....	53
3.7. ЕКОЛОГІЧНА МЕРЕЖА.....	63
3.8. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД.....	66
3.9. МІЖНАРОДНІ ПРИРОДООХОРОННІ КОНВЕНЦІЇ ТА УГОДИ..	76
3.10. МІЖНАРОДНІ ПРИРОДООХОРОННІ ОРГАНІЗАЦІЇ	80
3.11. МІЖНАРОДНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ	82
4. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	93
5. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА ЕКЗАМЕН	103
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	107
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	112
ДОДАТКИ	113

ВСТУП

Із розвитком науки і техніки, неупинного зростання антропогенного навантаження на довкілля підвищується роль та значення природно-заповідних територій і об'єктів.

Природно-заповідна справа – одна з найважливіших складових природоохоронних наук і природоохоронної діяльності. Вона відіграє важливу роль у розробці теоретичних засад та практичному вирішенні проблем збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, підтримці екологічної рівноваги у природі, формуванні світоглядних орієнтирів людини, спільнот, суспільства.

«Природно-заповідна справа» нормативна навчальна дисципліна, що входить в групу дисциплін освітньо-професійної програми підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 206 «Садово-паркове господарство».

Обсяг дисципліни становить 5 кредитів ECTS (150 годин): 30 годин – лекції, 30 годин – практичні заняття; 90 годин – самостійна робота.

Форми контролю – модульний контроль (3 модулі), підсумковий контроль – екзамен.

Природно-заповідні території та об'єкти є основою екологічної мережі, формування якої спрямоване на забезпечення екологічної рівноваги регіонів та України в цілому. Природно-заповідні території та об'єкти виконують роль банку генофонду рослинного та тваринного світу, адже вони створюються в першу чергу на ділянках, що вирізняються багатством фауни і флори та їх різноманіття.

Важлива роль природно-заповідного фонду полягає ще й в тому, що заповідні території є полігоном для здійснення наукового моніторингу довкілля. Спостереження за їх станом дають можливість аналізувати зміни як природного, так і техногенного характеру, оперативно здійснювати прогнозування.

1. МЕТА Й ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета та завдання навчальної дисципліни – формування знань у здобувачів вищої освіти щодо положень природно-заповідної справи, ознайомлення з основними категоріями природно-заповідного фонду України, Європейського Союзу та Світу, вивчення основ заповідної справи, спрямованої на збереження біологічного різноманіття рідкісних живих організмів, унікальних і типових екосистем, оволодіння практичними навичками ведення екологічно збалансованого садово-паркового господарства та збереження біологічного різноманіття на об'єктах садово-паркового господарства.

Основні *завдання* вивчення дисципліни «Природно-заповідна справа» є:

- покращання екологічного стану згідно з конституційним правом населення на чисте довкілля через створення географічно-репрезентативної мережі природно-заповідних територій;

- перехід на збалансоване співвідношення земель природно-заповідного фонду з іншими категоріями земель і визнання його обов'язковою складовою сталого розвитку держави;

- пріоритетність збереження біотичного та ландшафтного різноманіття через формування національної екологічної мережі, організація системи екологічного моніторингу природоохоронних територій та управління ними, підвищення рівня екологічної та природоохоронної свідомості населення.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі повинні:

знати:

- етапи історичного розвитку природно-заповідної справи;
- сучасний стан природно-заповідної справи як галузі;
- міжнародні та національні класифікації природоохоронних територій;

- механізм резервування природних територій для їх майбутнього заповідання;

- процедуру створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

- чинне законодавство про природно-заповідний фонд;

- сучасну мережу природно-заповідного фонду та структуру екомережі;

- засоби збереження об'єктів природно-заповідного фонду;
- напрями використання природно-заповідного фонду;

уміти:

- застосовувати знання в професійній та природоохоронній діяльності;
- визначати наукову цінність біорізноманіття природно-заповідного фонду;
- обґрунтовувати виділення і створення природно-заповідних територій;
- володіти методами проектування природно-заповідних територій;
- оцінювати вплив антропогенних факторів на заповідні екосистеми;
- проводити наукові спостереження в заповідних екосистемах;
- організовувати еколого-освітню, просвітницьку та рекреаційну діяльність.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі повинні набути таких компетентностей:

Інтегральна компетентність.

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми професійної діяльності у галузі вирощування декоративних рослин, проектування, створення та експлуатації об'єктів садово-паркового господарства або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій і методів рослинництва, ландшафтної архітектури, садово-паркового будівництва та екології і характеризується комплексністю і невизначеністю умов.

Загальні компетентності.

7. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

10. Прагнення до збереження навколишнього середовища.

12. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

Спеціальні (фахові) компетентності

1. Здатність застосовувати знання зі спеціалізованих підрозділів науки (екології, ботаніки, дендрології, фізіології рослин, генетики та селекції декоративних рослин, ґрунтознавства міських екосистем, агротехніки вирощування декоративних рослин, проектування, формування та експлуатації компонентів садово-паркових об'єктів,

захисту декоративних рослин від шкідників та хвороб, механізації садово-паркових робіт тощо).

6. Здатність оцінювати, інтерпретувати та синтезувати теоретичну інформацію і практичні, виробничі й дослідні дані у галузі садово-паркового господарства.

11. Здатність зберігати та охороняти біологічне різноманіття на об'єктах садово-паркового господарства, підвищувати їх екологічний потенціал.

Програмні результати навчання

6. Розуміти та застосовувати законодавчі акти, нормативно-довідкові матеріали, організаційно-управлінську документацію з організації та ведення садово-паркового господарства, знання з економіки та права для забезпечення ефективної виробничої діяльності.

11. Координувати, інтегрувати та удосконалювати організацію виробничих процесів у садово-парковому господарстві.

14. Виконувати чітко та якісно професійні завдання, удосконалювати технологію їх виконання та навчати інших.

Основними організаційними формами вивчення дисципліни є лекції, практичні, самостійні заняття.

Самостійні заняття є складовою навчального процесу, що допомагає студентам у позааудиторний час, окрім засвоєння матеріалу, ще й активно самоорганізовувати навчання, набувати навичок самоосвіти.

Завдання самостійної роботи здобувачів – засвоєння, закріплення та систематизація знань, умінь, навичок, їх застосування при виконанні практичних завдань.

Усі види контролю (усне опитування, письмове опитування, модульне опитування, тестове опитування) тісно пов'язані та організовуються так, щоб стимулювати ефективну самостійну роботу здобувачів та забезпечити об'єктивне оцінювання рівня їх знань.

Оцінки (бали), одержані здобувачами за виконання різних видів самостійної роботи, фіксуються викладачами та доводяться до відома здобувачів.

Самостійна робота здобувачів є важливим видом навчальної та наукової діяльності.

2. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Модуль 1. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНИ

Тема 1. Природно-заповідна справа, предмет, об'єкт, завдання і методи вивчення. Історія природно-заповідної справи.

Тема 2. Сучасна екологічна ситуація. Стан заповідної справи в Україні та країнах ЄС.

Тема 3. Природно-заповідний фонд України. Характеристика об'єктів ПЗФ. Біосферні заповідники. Природні заповідники.

Тема 4. Класифікації природоохоронних територій. Національні природні парки. Регіональні ландшафтні парки. Заказники.

Тема 5. Штучно створені об'єкти ПЗФ. Дендропарки. Ботанічні сади. Пам'ятки природи. Пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Модуль 2. УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІЯМИ ТА ОБ'ЄКТАМИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Тема 6. Зелена книга України. Історія створення Зеленої книги України. Основні положення про Зелену книгу України. Рослинні угруповання занесені до Зеленої книги.

Тема 7. Червона книга України. Закон про Червону книгу України. Історія створення Червоної книги. Рослинний і тваринний світ.

Тема 8. Екологічна мережа України. Екологічні ядра, екологічні коридори.

Тема 9. Створення та проектування територій природно-заповідного фонду України.

Тема 10. Відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд.

Модуль 3. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

Тема 11. Міжнародні природоохоронні конвенції та угоди.

Тема 12. Міжнародні природоохоронні організації. Поняття про транскордонні природоохоронні території. Охорона всесвітньої природної спадщини.

Тема 13. Різноманіття природоохоронних територій. Концептуальні засади створення і функціонування природоохоронних територій в різних країнах.

Тема 14. Природоохоронні території та об'єкти в країнах Європи та Азії

Тема 15. Природоохоронні території та об'єкти в країнах Америки, Африки в Австралії

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Модуль 1. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНИ		
1	Природно-заповідні об'єкти. Значення, історія створення.	2
2	Законодавство України про природоохоронні території. Закони України “Про охорону навколишнього природного середовища», “Про природно-заповідний фонд України».	2
3	Характеристика об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення	2
4	Характеристика об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення.	2
5	Штучно створені об'єкти природно-заповідного фонду загально-державного та місцевого значення.	2
Модуль 2. УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІЯМИ ТА ОБ'ЄКТАМИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ		
6	Рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги.	2
7	Червона книга. Рослини, занесені до Червоної книги України.	2
8	Червона книга. Тварини, занесені до Червоної книги України.	2
9	Підготовка та подання клопотань для розширення природно-заповідного фонду	2
10	Розрахунок розміру шкоди, заподіяної об'єктам природно-заповідного фонду.	2

Модуль 3. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ		
11	Найбільш важливі Міжнародні природоохоронні конвенції	2
12	Історія розвитку заповідної справи у світі (від видової охорони до екологічних засад).	2
13	Природно-заповідний фонд Європи. Рідкісні рослини та тварини	2
14	Природно-заповідний фонд Америки. Рідкісні рослини та тварини.	2
15	Природно-заповідний фонд Африки та Австралії. Рідкісні рослини та тварини.	2
	Всього	30

САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Модуль 1. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНИ		
1	Еволюція природоохоронного мислення. Основні напрямки природоохоронних досліджень	6
2	Природно-заповідний фонд Полісся	6
3	Природно-заповідний фонд Лісостепу	6
4	Природно-заповідний фонд Степу	6
5	Природно-заповідний фонд Карпат. Екотуризм і заповідна справа. Зелений туризм.	6
Модуль 2. УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІЯМИ ТА ОБ'ЄКТАМИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ		
6	Збереження генофонду, ценофонду, фауністичних та ландшафтних комплексів, сприяння підтриманню екологічної рівноваги.	6
7	Антропогенні зміни в природному середовищі та їх екологічні наслідки.	6
8	Екологічна соціологія і її структура.	6
9	Вчення В.І. Вернадського про біосферу і ноосферу та охорона екологічних систем як складових компонентів біосфери	6
10	Напрями, форми і методи туристсько-рекреаційної діяльності і природоохоронного просвітництва на базі заповідних територій.	6
Модуль 3. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ		
11	Порівняльна оцінка структури природно-заповідного фонду України і світу.	6
12	Заповідний фонд світу та його оцінка.	6
13	Принципи охорони біосфери.	6
14	Міжнародні наукові програми з заповідної справи	6
15	Поліфункціональне значення заповідних екосистем	6
	Всього	90

3. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

3.1. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНИ

Природно-заповідний фонд України – ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

Знаходиться під державним управлінням Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України.

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) охороняється як національне надбання щодо якого встановлено особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій. Розвиток системи природоохоронних територій є важливою передумовою для забезпечення сталого розвитку країни.

Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів від 5 серпня 2020 року № 695, передбачено розширення площі ПЗФ до 15% від загальної території країни у 2027 році. Цей показник є дуже важливим екологічним і соціальним індикатором, підвищення якого сприяє підтриманню екологічного балансу екосистем та екологічній стабільності територій. Так, Конвенцією про охорону біологічного різноманіття, сторонами якої є 196 країни світу, серед яких і Україна, поставлено завдання створити систему природоохоронних територій на площі 17 % суходолу та 10 % морських акваторій.

Створення природоохоронних територій також передбачено іншими діючими в Україні міжнародними конвенціями і угодами, а саме: Конвенцією про водно-болотні угіддя міжнародного значення, головним чином як середовища перебування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція), Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція), Конвенцією про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція), Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Конвенція про всесвітню спадщину), Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція), Програмою ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» для забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України передбачено збільшення та розширення територій природно-заповідного фонду (зокрема заповідних зон у національних природних парках та регіональних ландшафтних парках), створення на суходолі і в акваторії Чорного та Азовського морів і забезпечення збереження і функціонування репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі транскордонних та європейського і міжнародного значення.

Згідно з даними Державного кадастру природно-заповідного фонду України, станом на 01.01.2021 року нараховувалося 8633 території та об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею 4,1 млн га, що становило 6,8 % площі країни, а також 402,5 тис. га у межах акваторії Чорного моря (морський заказник "Філофорне поле Зернова").

Відношення фактичної площі природно-заповідного фонду до площі держави («показник заповідності») становить 6,8 %. Але незважаючи на це, вона є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 21 %.

У складі природно-заповідного фонду України:

5 біосферних заповідників,

19 природних заповідників,

53 національні природні парки,

85 регіональних ландшафтних парків,

3398 заказників (серед них 328 – загальнодержавного значення),

3580 пам'яток природи (136 – загальнодержавного значення),

28 ботанічних садів (18 – загальнодержавного значення),

62 дендрологічні парки (20 – загальнодержавного значення),

13 зоологічних парків (7 – загальнодержавного значення),

802 заповідних урочища (328 – загальнодержавного значення),

588 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

(90 – загальнодержавного значення) (рис.1).

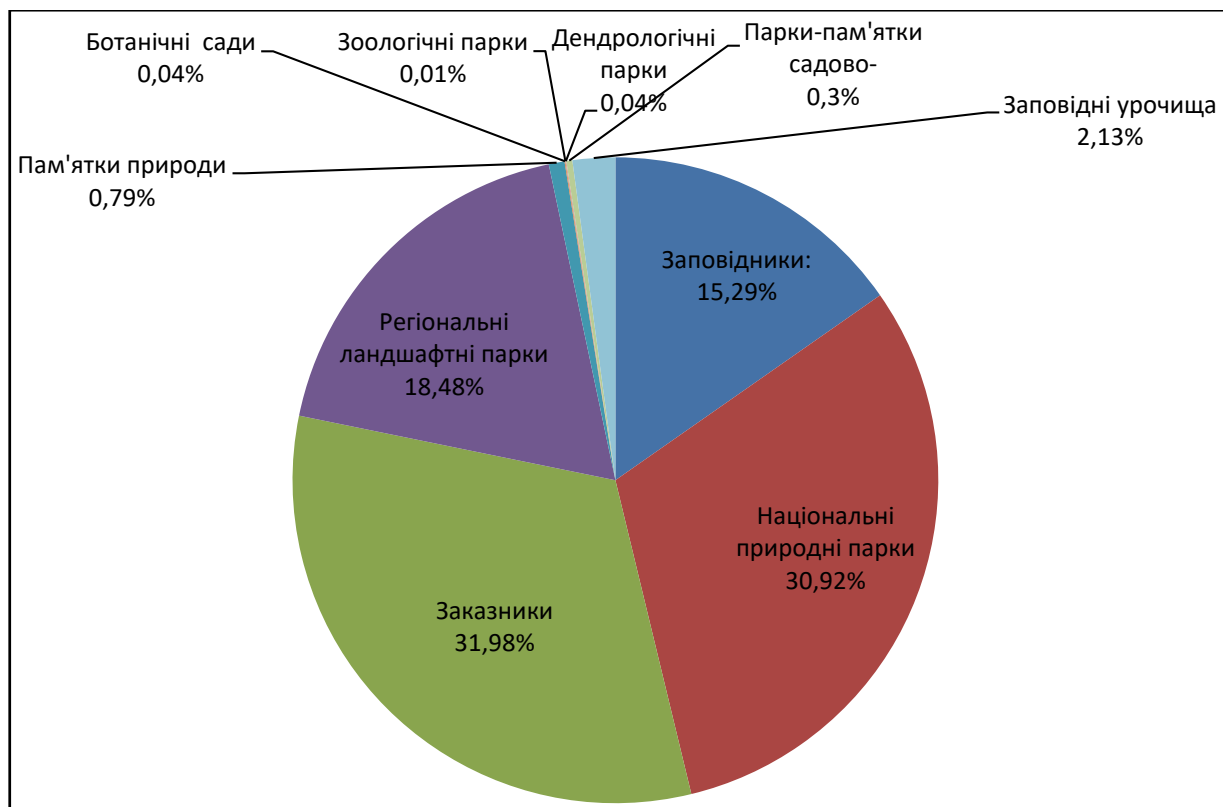

Рис. 1. Структура ПЗФ України (за площею)

Більше половини (62,7%) площі ПЗФ України займають території та об'єкти загальнодержавного значення. Загальна площа територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення становить 2977006,19 га, місцевого – 1910517,58 га.

Протягом 2020 року кількість об'єктів та територій природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення збільшилась на 120 одиниць загальною площею 26032,82 га. (<http://pzf.menr.gov.ua/>).

Кількість і площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду різняться від регіону до регіону і залежить від кількості збережених природних територій та згоди місцевих органів влади, землевласників і землекористувачів заповідати такі природні ділянки.

Найбільший відсоток заповідності серед адміністративно-територіальних одиниць – у м. Київ, Івано-Франківській, Хмельницькій та Закарпатській областях. Найменший – у Вінницькій, Харківській, Черкаській, Дніпропетровській та Миколаївській областях.

Нижче наводимо інформацію, про природно-заповідний фонд у різних областях України.

3.2. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД РІЗНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Вінницька область

Природно-заповідний фонд Вінницької області станом на 1 січня 2021 року нараховує 431 територію та об'єкт загальною площею **60189,4437 га**, або **2,27%** від площі області.

ПЗФ області представляють: національний природний парк «Кармелюкове Поділля» (площа – 20203,4 га); регіональні ландшафтні парки – 4 (площа – 18468,38 га); заказники загальнодержавного значення – 21 (площа – 13563,7 га) та місцевого значення – 136 (площа – 11952,64 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 10 (площа – 322 га) та місцевого значення – 188 (площа – 685,69 га); дендрологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 10 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 11 (площа – 401 га) та місцевого значення – 26 (площа – 383,44 га); заповідні урочища – 30 (площа – 734,4 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: природні та біосферні заповідники, ботанічні сади, зоологічні парки.

Волинська область

Природно-заповідний фонд Волинської області станом на 1 січня 2021 року нараховує 393 об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею **220231,5 га**, або **10,93%** від площі області.

ПЗФ області представляють: Черемський природний заповідник (площа – 2975,7 га); національні природні парки – 3 (площа – 121767,84 га); заказники загальнодержавного значення – 15 (площа – 7731,8 га) та місцевого значення – 209 (площа – 87161,68 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 4 (площа – 122,9 га) та місцевого значення – 121 (площа – 452,99 га); ботанічний сад загальнодержавного значення – 1 (площа – 10 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 3 (площа – 28,6 га) та місцевого значення – 9 (площа – 81,53 га); заповідні урочища – 27 (площа – 15064,12 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, зоологічні та дендрологічні парки.

Дніпропетровська область

Станом на 1 січня 2021 року в Дніпропетровській області створено 180 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею **99757,0931 га**, що становить **3,12%** її території.

ПЗФ області представляють: Дніпровсько-Орільський природний заповідник (площа – 3766,2 га); регіональні ландшафтні парки – 5 (площа – 14499,67 га); заказники загальнодержавного значення – 25 (площа – 32574,78 га) та місцевого значення – 81 (площа – 47959,4 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 3 (площа – 148 га) та місцевого значення – 50 (площа – 356,95 га); ботанічні сади загальнодержавного значення – 2 (площа – 108 га) та місцевого значення – 1 (площа – 27 га); дендрологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 2,8 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 45 га) та місцевого значення – 7 (площа – 417,5 га); заповідні урочища – 3 (площа – 466,4 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: біосферні заповідники, національні природні парки, зоологічні парки.

Донецька область

Станом на 1 січня 2021 року в Донецькій області створено 178 об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею **100359,8316 га**, що становить **3,78 %** її території.

ПЗФ області представляють: частина Українського степового природного заповідника (площа – 3033,2 га); національні природні парки – 2 (площа – 61326,5 га); регіональні ландшафтні парки – 6 (площа – 28927,31 га); заказники загальнодержавного значення – 8 (площа – 4800,84 га) та місцевого значення – 104 (площа – 17236,3496 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 10 (площа – 236 га) та місцевого значення – 31 (площа – 469, 4 га); ботанічний сад загальнодержавного значення – 1 (площа – 203 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення – 3 (площа – 30 га); заповідні урочища – 12 (площа – 800,7 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: біосферні заповідники, зоологічні та дендрологічні парки.

Житомирська область

Станом на 1 січня 2021 року в Житомирській області створено 242 об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею **138258,1304 га**, що становить **4,64%** її території.

ПЗФ області представляють: Поліський та Древянський природні заповідники (площа – 50976,8 га); заказники загальнодержавного значення – 10 (площа – 6757 га) та місцевого значення – 164 (площа – 79977,6704 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 2 (площа – 51 га) та місцевого значення – 37 (площа – 96,89 га); ботанічний сад загальнодержавного значення – 1 (площа – 35,4 га); дендрологічні парки місцевого значення – 3 (площа – 14,9 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 5 (площа – 119,8 га) та місцевого значення – 18 (площа – 228,67 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, зоологічні парки, заповідні урочища.

Закарпатська область

Станом на 1 січня 2021 року в Закарпатській області створено 478 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею **193319,1769 га**, що становить **15,16 %** її території.

ПЗФ області представляють: Карпатський біосферний заповідник (площа – 58035,8 га); національні природні парки – 3 (площа – 99680,5 га); регіональні ландшафтні парки – 2 (площа – 14961,96 га); заказники загальнодержавного значення – 19 (площа – 12368 га) та місцевого значення – 56 (площа – 7935,52 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 9 (площа – 464 га) та місцевого значення – 338 (площа – 1358,68 га); ботанічний сад Ужгородського університету загальнодержавного значення (площа – 86,41 га); дендрологічні парки місцевого значення – 2 (площа – 34,9 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 38 га) та місцевого значення – 34 (площа – 162,04 га); заповідні урочища – 12 (площа – 2848,1 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: природні заповідники та зоологічні парки.

Запорізька область

Станом на 1 січня 2021 року в Запорізькій області створено 347 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею **138183,44 га**, що становить **5,08 %** її території.

ПЗФ області представляють: «Кам'яні могили» (частина Українського степового природного заповідника площею – 100 га); національні природні парки – 2 (площа – 94882,9 га); регіональний ландшафтний парк – 1 (площа – 1025 га); заказники загальнодержавного значення – 13 (площа – 52113,1 га) та місцевого значення – 226 (площа – 16658,78 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 7 (площа – 412 га) та місцевого значення – 77 (площа – 580,4 га); зоологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 290 га); дендрологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 7,5 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 31 га) та місцевого значення – 16 (площа – 167,73 га); заповідні урочища – 2 (площа – 95 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: біосферні заповідники та ботанічні сади.

Київська область

Станом на 1 січня 2021 року в Київській області створено 238 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею **292439,6739 га**. Відсоток заповідності становить **10,40%**.

ПЗФ області представляють: біосферний заповідник – 1 (площа 226964,7 га), національні природні парки «Білоозерський» та «Залісся» (площа – 17206,7 га); регіональні ландшафтні парки – 4 (площа – 5754,57 га); заказники загальнодержавного значення – 16 (площа – 63276,9 га) та місцевого значення – 92 (площа – 27999,9419 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 2 (площа – 92 га) та місцевого значення – 89 (площа – 367,21 га); дендрологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 405,8 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 3 (площа – 488,5 га) та місцевого значення – 12 (площа – 215,8747 га); заповідні урочища – 16 (площа – 1535,1 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: природні заповідники, ботанічні сади, зоологічні парки.

Луганська область

Станом на 1 січня 2021 року в Луганській області створено 203 об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею **93219,2911 га**, що становить **3,49 %** її території.

ПЗФ області представляють: Український степовий природний заповідник (площа – 5403,02 га); національний природний парк – 1 (площа – 7269 га); регіональний ландшафтний парк – 1 (площа – 14011 га); заказники загальнодержавного значення – 5 (площа – 1416,46 га) та місцевого значення – 92 (площа – 57330,7098 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 3 (площа – 165,24 га) та місцевого значення – 71 (площа – 5390,3 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 2 (площа – 136 га) та місцевого значення – 7 (площа – 107,07 га); заповідні урочища – 20 (площа – 3159,5 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: біосферні заповідники, ботанічні сади, зоологічні та дендрологічні парки.

Полтавська область

Природно-заповідний фонд Полтавської області станом на 1 січня 2021 року налічував 393 об'єкти загальною площею **142789,7547 га**. Відсоток заповідності складає **4,97 %**.

ПЗФ області представляють: національні природні парки – 2 (площа – 22792,62 га); регіональні ландшафтні парки – 5 (площа – 53056,45 га); заказники загальнодержавного значення – 20 (площа – 41226,9 га) та місцевого значення – 159 (площа – 38492,3048 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 1 (площа – 145 га) та місцевого значення – 137 (площа – 1739,020 га); ботанічний сад загальнодержавного значення – 1 (площа – 18 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 2 (площа – 20,09 га) та місцевого значення – 1 (площа – 7,64 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 4 (площа – 442,5 га) та місцевого значення – 13 (площа – 179,64 га); заповідні урочища – 48 (площа – 7116,2 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: природні та біосферні заповідники, зоологічні парки.

Сумська область

Природно-заповідний фонд Сумської області станом на 1 січня 2021 року налічував 291 об'єкт загальною площею **178589,3562 га**. Відсоток заповідності складає **7,49 %**.

ПЗФ області представляють: природний заповідник «Михайлівська цілина» (площа – 882,9 га); національні природні парки – 2 (площа – 39575,2 га); регіональний ландшафтний парк – 1 (площа – 98857,9 га); заказники загальнодержавного значення – 10 (площа – 17780,3 га) та місцевого значення – 115 (площа – 31534,78 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 3 (площа – 62,1 га) та місцевого значення – 104 (площа – 190,02 га); ботанічні сади місцевого значення – 3 (площа – 17,04 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 1 (площа – 21 га) та місцевого значення – 3 (площа – 5,04 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 2 (площа – 311,66 га) та місцевого значення – 20 (площа – 341,31 га); заповідні урочища – 26 (площа – 369,6 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: біосферні заповідники, зоологічні парки.

Харківська область

Природно-заповідний фонд Харківської області станом на 1 січня 2021 року налічував 246 об'єктів загальною площею **74843,5995 га**. Відсоток заповідності складає **2,38 %**.

ПЗФ області представляють: національні природні парки – 3 (площа – 22690 га); регіональні ландшафтні парки – 7 (площа – 20544,33 га); заказники загальнодержавного значення – 3 (площа – 1038 га) та місцевого значення – 170 (площа – 37613,8195 га); пам'ятки природи місцевого значення – 44 (площа – 645,9 га); ботанічні сади загальнодержавного значення – 1 (площа – 41,9 га) та місцевого значення – 1 (площа – 13,25 га); зоологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 22 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 1 (площа – 22,8 га) та місцевого значення – 1 (площа – 51,5 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 4 (площа – 169,9 га) та місцевого значення – 1 (площа – 10,8 га); заповідні урочища – 9 (площа – 2537,2 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: природні та біосферні заповідники.

Херсонська область

Природно-заповідний фонд Херсонської області станом на 1 січня 2021 року налічував 84 об'єкти загальною площею **319315,9841 га**. Відсоток заповідності складає **11,22 %**.

ПЗФ області представляють: біосферні заповідники Чорноморський та Асканія-Нова (площа – 139821,4 га); національні природні парки – 5 (площа – 166692,7441 га); заказники загальнодержавного значення – 8 (площа – 34607 га) та місцевого значення – 15 (площа – 29548,74 га); пам'ятки природи місцевого значення – 30 (площа – 26,1 га); дендрологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 167,3 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення – 13 (площа – 175 га); заповідні урочища – 10 (площа – 902 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: природні заповідники, регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, зоологічні парки.

Черкаська область

Станом на 1 січня 2021 року природно-заповідний фонд Черкаської області налічує 561 заповідний об'єкт загальною площею **64746,0785 га**, що становить **3,10 %** від площі області.

ПЗФ області представляють: Канівський природний заповідник (площа – 8634,88 га); національні природні парки – 2 (площа – 11227,23 га); регіональний ландшафтний парк – 1 (площа – 5562,5 га); заказники загальнодержавного значення – 5 (площа – 14324,71 га) та місцевого значення – 235 (площа – 28960,9663 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 6 (площа – 1166 га) та місцевого значення – 192 (площа – 721,405 га); зоологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 4,37 га); дендрологічний парк «Софіївка» загальнодержавного значення (площа – 179,18 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 6 (площа – 689,48 га) та місцевого значення – 60 (площа – 729,5272 га); заповідні урочища – 52 (площа – 3743,09 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: біосферні заповідники, ботанічні сади.

Чернігівська область

Природно-заповідний фонд Чернігівської області станом на 1 січня 2021 року налічував 674 об'єктів загальною площею **250720,2944 га**. Відсоток заповідності складає **7,86 %**.

ПЗФ області представляють: національні природні парки – 3 (площа – 41988,5 га); регіональні ландшафтні парки – 3 (площа – 85045,3491 га); заказники загальнодержавного значення – 12 (площа – 10421,68 га) та місцевого значення – 443 (площа – 105713,5013 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 7 (площа – 297 га) та місцевого значення – 132 (площа – 562,39 га); зоологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 9 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 1 (площа – 204,7 га) та місцевого значення – 1 (площа – 11,9 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 1 (площа – 40 га) та місцевого значення – 18 (площа – 332,9 га); заповідні урочища – 52 (площа – 17546,26 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: природні та біосферні заповідники, ботанічні сади.

м. Київ

Природно-заповідний фонд м. Києва станом на 1 січня 2021 року налічував 208 об'єктів загальною площею **21148,79 га**. Відсоток заповідності складає **25,30 %**.

ПЗФ області представляють: національний природний парк «Голосіївський» (площа – 10988,14 га); регіональні ландшафтні парки – 4 (площа – 2651,6 га); заказники загальнодержавного значення – 1 (площа – 1110,2 га) та місцевого значення – 33 (площа – 8211,23 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 1 (площа – 30 га) та місцевого значення – 139 (площа – 150,95 га); ботанічні сади загальнодержавного значення – 3 (площа – 205,7 га); зоологічний парк загальнодержавного значення – 1 (площа – 39,5 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 1 (площа – 6,5) та місцевого значення – 1 (площа – 13,7); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 9 (площа – 1931,73) та місцевого значення – 14 (площа – 204,64).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: природні та біосферні заповідники, заповідні урочища.

3.3. КАТЕГОРІЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Система природоохоронних категорій почала формуватися разом із зародженням природно-заповідної справи.

Категорія природно-заповідного фонду – це форма організації, статус охорони і вид збереження, відтворення та використання територій та об'єктів, що входять до складу природно-заповідного фонду.

Законом України «Про природно-заповідний фонд України» (1992 р.) визначено класифікаційну структуру природно-заповідного фонду України, яка включає в себе одинадцять категорій територій та об'єктів, а саме:

- природні заповідники;
- біосферні заповідники;
- національні природні парки;
- регіональні ландшафтні парки;
- заказники;
- пам'ятки природи;
- заповідні урочища;
- ботанічні сади;
- дендрологічні парки;
- зоологічні парки;
- парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

До природно-заповідного фонду України належать:

природні території та об'єкти (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища);
штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Функції кожного з перелічених об'єктів ПЗФ України, мета створення й поставлені завдання чітко регламентовані національним законодавством, зокрема Законом України «Про природно-заповідний фонд України».

Законодавством України для кожної категорії територій та об'єктів ПЗФ встановлено спеціальний правовий режим.

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються для вивчення відносин людини й природи (біосфери). Вони створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель, і належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників.

Для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням:

заповідна зона – включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників, тобто повністю забороняється господарська діяльність;

буферна зона – включає території, виділені з метою запобігання негативному впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим та порядок створення визначаються відповідно до вимог, встановлених для охорони зон природних заповідників;

зона антропогенних ландшафтів – включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності. Таке зонування дозволяє порівнювати зміни довкілля залежно від ступеня їх господарського використання.

Біосферні заповідники належать до Всесвітньої глобальної мережі біосферних резерватів, їх наукова діяльність здійснюється відповідно до міжнародних програм.

В Україні налічується 5 біосферних заповідників (табл. 1)

1. Перелік біосферних заповідників

Назва	Рік створення	Площа, га	Область
«Асканія-Нова»	1898	33307,6	Херсонська
Карпатський біосферний заповідник	1968	57880	Закарпатська
Чорноморський біосферний заповідник	1983	109254,8	Херсонська, Миколаївська
Дунайський біосферний заповідник	1998	50252,9	Одеська
Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник	2016	226964,7	Київська (Чорнобильська зона відчуження).

Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання і надаються заповідникам.

Основними завданнями природних заповідників є збереження природних комплексів та об'єктів на їх території, проведення наукових досліджень, спостережень за станом навколишнього природного середовища, розробка на їх основі природоохоронних рекомендацій, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища.

На території природних заповідників забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню заповідника, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти. Перелік заповідників наведений у табл. 2.

2. Перелік природних заповідників

Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
1. Канівський природний заповідник	1923	2027	Черкаська
2. Кримський природний заповідник Філії: «Лебедині острови»	1923	44175	АР Крим
3. Український степовий природний заповідник Філії: «Хомутівський степ», «Кам'яні могили», «Крейдова флора»	1961	3336	Донецька
4. Луганський природний заповідник Філії: Станично-Луганський заповідник, «Стрільцівський степ»	1968	2122	Луганська
5. Поліський природний заповідник	1968	20104	Житомирська
6. Природний заповідник «Мис Март'ян»	1973	240	АР Крим
7. Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник	1973	14523	АР Крим
8. Карадазький природний заповідник	1979	2872	АР Крим
9. Природний заповідник «Розточчя»	1984	2085	Львівська
10. Дніпровсько-Орільський природний заповідник	1990	3766	Дніпропетровська
11. Природний заповідник «Медобори» Філії: Кременецькі гори	1990	10521	Тернопільська
12. Природний заповідник «Горгани»	1996	5344	Івано-Франківська
13. Природний заповідник «Сланецький степ»	1996	1676	Миколаївська
14. Казантипський природний заповідник	1998	450	АР Крим
15. Опукський природний заповідник	1998	1592	АР Крим
16. Рівненський природний заповідник	1999	42289	Рівненська
17. Черемський природний заповідник	2001	2976	Волинська
18. Древянський заповідник	2009	30873	Житомирська
19. Природний заповідник «Михайлівська цілина»	2009	883	Сумська

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

На відміну від заповідників, головне завдання національних природних парків – забезпечення спілкування людини з природою. Вони утворюються для збереження природних комплексів і організації туризму й відпочинку людей – рекреації. Щоб регулювати відвідування парків, їх ділять на зони подібно до біосферних резерватів, відокремлюючи такі зони:

- *абсолютно заповідну*;
- *регульованої рекреації* – в яку відвідувачі допускаються лише по певних маршрутах і на нетривалий час;
- *стаціонарної рекреації* – тут розташовуються місця відпочинку, кемпінги тощо;
- *господарську* (звичайного природокористування).

Заповідники і національні парки є державними установами: вони мають дирекцію, штат охорони і самі підтримують заповідний режим.

Перелік національних природних парків наведений у табл. 3.

3. Перелік національних природних парків України

Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
1. Азово-Сиваський	1993	52154	Херсонська
2. Білобережжя Святослава	2009	35223	Миколаївська
3. Білоозерський	2009	7014	Київська й Черкаська
4. Бойківщина	2019	12240	Львівська
5. Бузький Гард	2009	6138	Миколаївська
6. Великий Луг	2006	16756	Запорізька
7. Верховинський	2010	12023	Івано-Франківська
8. Вижницький	1995	7928	Чернівецька
9. Галицький	2004	14685	Івано-Франківська

Продовження табл. 3

10.	Гетьманський	2009	23360	Сумська
11.	Голосіївський	2007	4525	Київська
12.	Гомільшанські ліси	2004	14315	Харківська
13.	Гуцульщина	2002	32271	Івано- Франківська
14.	Дворічанський	2009	3131	Харківська
15.	Дермансько-Острозький	2009	1648	Рівненська
16.	Деснянсько- Старогутський	1999	16215	Сумська
17.	Джарилгацький	2009	10000	Херсонська
18.	Дністровський каньйон	2010	10829	Тернопільська
19.	Залісся	2009	14836	Київська
20.	Зачарований край	2009	6101	Закарпатська
21.	Ічнянський	2004	9666	Чернігівська
22.	Кам'янська Січ	2019	12261,14	Херсонська
23.	Кармелюкове Поділля	2010	20203	Вінницька
24.	Карпатський	1980	50303	Івано- Франківська
25.	Королівські Бескиди	2020	8997	Львівська
26.	Кременецькі гори	2009	6951	Тернопільська
27.	Кремінські ліси	2019	7269	Луганська
28.	Мале Полісся	2014	8762,7	Хмельницька
29.	Мезинський	2006	31035	Чернігівська
30.	Меотида	2009	20720	Донецька
31.	Нижньодніпровський	2015	80177,80	Херсонська
32.	Нижньодністровський	2008	21311	Одеська
33.	Нижньосульський	2010	16879	Полтавська
34.	Нобельський	2019	25318,81	Рівненська
35.	Олешківські піски	2010	8020	Херсонська
36.	Північне Поділля	2010	15588	Львівська
37.	Подільські Товтри	1996	261316	Хмельницька
38.	Прип'ять-Стохід	2007	39316	Волинська
39.	Пирятинський	2009	12028	Полтавська
40.	Приазовський	2010	78127	Запорізька
41.	Святі Гори	1997	40609	Донецька
42.	Синевир	1989	40400	Закарпатська
43.	Синьгора	2010	10866	Івано- Франківська
44.	Сколівські Бескиди	1999	35684	Львівська
45.	Слобожанський	2009	5244	Харківська
46.	Тузловські лимани	2010	27865	Одеська
47.	Ужанський	1999	39159	Закарпатська

48.	Хотинський	2010	9400	Чернівецька
49.	Цуманська пуца	2010	33475,34	Волинська
50.	Чарівна гавань	2009	6270	АР Крим
51.	Черемоський	2009	7118	Чернівецька
52.	Шацький	1983	32515	Волинська
53.	Яворівський	1998	7079	Львівська

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

Заказниками оголошуються природні території з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх природних компонентів.

Заказники мають загальнодержавне або місцеве значення.

Залежно від цільового призначення та необхідного режиму охорони заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загально-зоологічні, гідрологічні та інші, характеристика яких наведена у табл. 4.

У заказниках охороняється один із компонентів природного комплексу. Ним може бути ділянка заплави (гідрологічний чи ботанічний заказник), лісові схили (ландшафтний чи лісовий), тощо.

Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

Заказниками загальнодержавного значення оголошують території, на яких наявні природні комплекси та об'єкти, збереження яких має національне значення, а саме: види, занесені до Червоної книги України (а також світових та європейських «червоних» переліків), території, на яких зберігаються рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, території водно-болотних угідь міжнародного значення, території, яким притаманна виняткова господарська цінність (водоохоронна, ґрунтозахисна, лісогосподарська тощо), території, що забезпечують охорону генофонду цінних лікарських рослин та запасів їх сировини, унікальні печери, тощо. Перелік заказників загальнодержавного значення наведено у табл. 5.

4. Типи заказників

Тип заказників	Призначення заказників
ландшафтні	призначені для збереження чи відновлення особливо цінних природних комплексів (природних ландшафтів)
лісові	призначені для збереження чи відновлення особливо цінних типових та унікальних для України та окремих її регіонів лісових насаджень, що мають природоохоронну, наукову або прикладну цінність
ботанічні	призначені для збереження і відновлення чисельності цінних у науковому, господарському і культурному відношенні, а також рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів рослин і їх угруповань
загально-зоологічні	призначені для збереження і відновлення чисельності цінних у науковому, господарському і культурному відношенні, а також рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тварин, (підвидів, популяцій)
орнітологічні	призначені для збереження і відновлення цінних у науковому, господарському і культурному відношенні, а також рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів птахів, (підвидів, популяцій), створення сприятливих умов для птахів під час гніздування, линяння та зимівлі, міграцій
ентомологічні	призначені для збереження і відновлення цінних у науковому, господарському і культурному відношенні, а також рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів комах
іхтіологічні	призначені для збереження і відновлення цінних у науковому і господарському відношенні, а також рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів риби, (підвидів, популяцій) в місцях їх нересту, нагулу та зимівлі
гідрологічні	призначені для збереження і відновлення цінних водних об'єктів і природних комплексів (болотних, озерних, річкових, морських)
загально-геологічні	призначені для збереження цінних об'єктів і комплексів неживої природи (геологічних відслонень, виходів кристалічних порід, родовищ мінералів і інших корисних копалин, примітних форм рельєфу і пов'язаних з ним елементів ландшафту)
палеонтологічні	призначені для збереження місць знахідок і скупчень решток або скам'янілих зразків викопної флори і фауни, що мають особливе наукове значення
карстово-спелеологічні	призначені для збереження цінних у науковому та рекреаційному відношенні печер, поверхневих карстово-спелеологічних утворень печерних видів флори і фауни

5. Заказники України загальнодержавного значення

Область Назва
Вінницька область
Брацлавська Дубина Бритавський Бронницький Буго-Деснянський Вендичанська Дубина Володимирська Дубина Гайдамацька Балка Гарячківська Дача Грабарківський Дашівський Дяківці Згарський Іллінецький · Коростовецький Криве Урочище Білянський ліс Урочище Журавлівська дача Урочище Самчинецьке Урочище Сестринівська дача Урочище Устянська дача
Волинська область
Втенський Вутвицький · Губин · Згоранські озера Кормин Кручене озеро Мошне Нечимне Рись Софіянівський Стохід Урочище Воротнів Урочище Джерела Урочище Суничник Чахівський
Дніпропетровська область
Бакаї Балка Бандурка · Балка Північна Червона · Богданівський · Булахівський лиман · Велика Западня Вишневський Волошанська дача Грабівський Грушуватський Дебальцевські лимани Дібрівський Інгулецький степ · Кам'янський прибережно-річковий комплекс Кільченський Комарівщина Комісарівський Мар'їн гай Петропавлівські лимани Преображенський Приорільський · Солоний Лиман Урочище Яцево
Донецька область
Бакаї Кривої коси Бердянський Білосарайська коса Великоанадольський · Сланчанські бакаї Кручі · Приазовський чапельник · Роздольненський
Житомирська область
Городницький Дідове Озеро Забарський Казява Кутне Плотниця · Поясківський · Туганівський · Часниківський · Червоновільський
Закарпатська область
Апшинецький Брадульський Великодобронський Гладинський · Горгани · Діброва Зачарована долина Кедринський Кам'янка Керничний · Потік Оса Річанський · Росішний Соколові Скелі Тур'є-Полянський · Урочище Затінки і Терсянка Урочище Странзул, Задня, Кедрин Чорна гора Юлівська Гора
Запорізька область
Алтагирський Великі і Малі Кучугури Дніпровські пороги Заплава р. Берда Коса Федотова Крутосхили Каховського водосховища · Молочний лиман Радивонівський Сивашик · Старобердянське Урочище Білозірське
Івано-Франківська область
Бредулецький Кливський Княздвірський Козакова Долина Пожератульський Скит Манявський Тавпиширківський Турова Дача Яйківський
Київська область
Болото Перевід Дзвінківський Дніпровсько-Деснянський Жорнівський Жуків Хутір Журавлиний Іллінський Калитянська Дача Козинський Ржищівський Урочище Мутвицьке Усівський-1 Усівський-2 Хутір Чубинського Чорнобильський спеціальний

Кіровоградська область
Бандурівські ставки Богданівська балка Боковеньківська балка Бузове Велика Вись Велика стінка Власівська балка Войнівський Гранітний степ Когутівка Лікарівський Миколаївський Монастирище Полозова балка Редьчине Садківський степ Цюпина балка Чорноліський Чорноташлицький · Шумок
Луганська область
Юницький
Львівська область
Бердо Волицький Діброва Долина ірисів Лешнівський Лопатинський · Пікуй Потелицький · Стариці Дністра Чайковицький
Миколаївська область
Рацинська Дача
Одеська область
Дальницький Долинський Коса Стрілка Острів Зміїний Павлівський Петрівський · Савранський ліс Староманзирський · Філофорне поле Зернова
Полтавська область
Білецьківські плавні Великоселецький Вільхівщинський Гракове Дейманівський Короленкова дача Куквинський Лучківський Малоперещепинський Михнівський Нижньопсільський Плехівський Рогозів Куток Руський Орчик Святилівський Середньосульський Солоне Сулинський Христанівський Червонобережжя
Рівненська область
Буцанський Висоцький Вичівський Вишнева гора Дібрівський Золотинський Озеро Велике Почаївське Озеро Стрільське Озерський Острівський Почаївський Сварицевицький Суський Урочище Прище
Сумська область
Андріяшівсько-Гудимівський Бакирівський Банний яр Біловодський · Журавлиний Климентівський · Середньосеймський · Урочище Великий бір · Хухрянський · Шалигинський
Тернопільська область
Ваканци Веселівський Голицький · Дача Галілея Довжоцький Жежавський · Касперівський Обіжевський Під конем Семиківський Серетський · Суразька дача Товтровий степ Урочище Криве Чистилівський Шупарський ·
Харківська область
Бурлуцький Вовчанський Катеринівський
Херсонська область
Бакайський Березові колки Джарилгацький Олександрівський Станіславський Ягорлицький
Хмельницька область
Башта Велика і Мала Бугаїха Городоцький Довжоцький Долина Зарудка зелена Іванковецький Івахновецький Карабчіївський Кармалюкова Гора Княжпільський Кошарнинський Луг і Круглик Михельський Моломолинцівський Маначинський Нижні Патринці Пановецька дача

Сатанівський Сокіл Теребіжі Товтра Вербецька Урочище Совий яр Циківський Чапля
Черкаська область
Липівський Русько-Полянський Сулинський Тарасів Обрій Шуляцьке болото
Чернівецька область
Драницький Кадубівська стінка Лунківський Молочнобратський карстовий масив Петрівецький Совицькі болота Товтрівська стінка Цецино Чорний Діл
Чернігівська область
Болото Мох Брецький Дорогинський Замглай Каморетський Кравчукове болото Оболонський Путивський Рихлівська дача Середовщина Сосинський
АР Крим
Арабатський Астанінські заплави Аю-Даг Байдарський Бухта Козача Великий каньйон Криму Гірський карст Криму Канака Каркінітський Качинський каньйон Мис Айя Мис Фіолент Новий Світ Плакуча скеля Урочище Карабі-Яйла Урочище Кубалач Хапхальський

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані.

На території пам'яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни первісного їх стану.

Пам'ятки природи мають загальнодержавне або місцеве значення.

Пам'ятки природи поділяються на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні, геологічні, пралісові.

Комплексна пам'ятка природи – природоохоронна територія, пам'ятка природи, котра може включати в себе ботанічні, геологічні, водні чи інші природні об'єкти, що мають наукову, культурно-пізнавальну або естетичну цінність і охороняються державою.

Ботанічні пам'ятки природи – окремі дерева чи рослинні асоціації, котрі мають вагоме наукове, культурне, історичне або естетичне значення та повний заповідний режим.

Станом на початок 2014 року в Україні налічувалося 46 ботанічних пам'яток природи загальнодержавного значення та 1933 ботанічні пам'ятки місцевого значення га.

Зоологічна пам'ятка природи – природоохоронна територія, пам'ятка природи, котра включає в себе природні комплекси – окремі місця поширення дикої фауни. Такі заповідні території створюються з метою охорони передусім рідкісних видів тварин, у тому числі плазунів, птахів, комах.

Гідрологічна пам'ятка природи – природоохоронна територія, пам'ятка природи, яка включає в себе водні об'єкти (водойми, водоспади, джерела і т. д.), що мають наукову, культурно-пізнавальну або естетичну цінність і охороняються державою.

Геологічні пам'ятки природи – унікальні або типові геологічні об'єкти, що мають наукову, культурно-пізнавальну або естетичну цінність і охороняються державою.

Пралісова пам'ятка природи – окрема ділянка лісового масиву, яку, за оцінкою фахівців, можна віднести до пралісового типу, і яка характеризується рядом унікальних біологічних рис.

На території пралісових пам'яток природи забороняються всі види рубок, у тому числі санітарні, рубки формування і оздоровлення лісів та видалення захаращеності, будівництво споруд, прокладання шляхів, випасання худоби, промислова заготівля недеревинних лісових продуктів, проїзд транспортних засобів (крім доріг загального користування та транспортних засобів спеціальних служб).

Станом на 2020 рік в Україні налічувалося 4 пралісові пам'ятки природи у Львівській області і 3 в Закарпатській області.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне та естетичне значення з метою збереження їх у природному стані. У заповідному урочищі, як і в заказнику, охороняються типові об'єкти. Подібно до пам'ятки природи, воно має невелику площу.

У заказнику, пам'ятці природи і заповідному урочищі може здійснюватися будь-яка діяльність, що не загрожує об'єкту охорони. На відміну від заповідників і національних парків, вони не є окремими установами. Ні дирекції, ні штату охорони в них немає. Охороняти їх зобов'язаний господар землі, на якій розташована така охоронна зона. Тому на таких територіях зазвичай чиниться багато екологічних порушень.

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи.

Ботанічні сади мають загальнодержавне або місцеве значення. (табл. 6, 7).

Ботанічні сади загальнодержавного значення є науково-дослідними природоохоронними установами.

На території ботанічних садів забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню колекцій флори.

6. Ботанічні сади загальнодержавного значення

	Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
1.	Ботанічний сад імені Миколи Гришка НАН України	1935	130	м. Київ
2.	Ботанічний сад імені академіка Олександра Фоміна	1839	22,5	м. Київ
3.	Дніпровський ботанічний сад	1972	33	Дніпропетровська
4.	Донецький ботанічний сад	1964	262	Донецька
5.	Житомирського національного університету	1983	35,4	Житомирська
6.	Кам'янець-Подільський ботанічний сад	1983	17,5	Хмельницька
7.	Кременецький ботанічний сад	1990	200	Тернопільська
8.	Криворізький ботанічний сад	1983	75	Дніпропетровська
9.	Луцький ботанічний сад	1977	20	Волинська
10.	Ботанічний сад Львівського державного лісотехнічного університету	1991	23	Львівська
11.	Ботанічний сад Львівського державного університету ім.І.Франка	1983	18,5	Львівська
12.	Ботанічний сад Національного університету біоресурсів та природокористування України	1992	47,5	м. Київ
13.	Нікітський ботанічний сад	1983	876,6	АР Крим
14.	Ботанічний сад Одеського національного університету	1983	16	Одеська о
15.	Ботанічний сад Ужгородського державного університету	1979	98	Закарпатська
16.	Ботанічний сад Харківського державного університету	1804	42	Харківська
17.	Хорольський ботанічний сад	2009	18	Полтавська
18.	Чернівецький ботанічний сад	1983	3,5	Чернівецька

7. Ботанічні сади місцевого значення

№	Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
1.	Галицький ботанічний сад лікарських рослин	1991	28	Тернопільська
2.	Кулиничі	2007	13,25	Харківська
3.	Ботанічний сад Львівського медичного університету	1997	2	Львівська
4.	Ботанічний сад Полтавського педагогічного університету	1973	5	Сумська
5.	Ботанічний сад Сумського педагогічного університету ім. А.С.Макаренка	1973	5	Сумська
6.	Ботанічний сад Таврійського університету Салгирка	1795	42	м. Сімферополь
7.	Почаївський ботанічний сад лікарських рослин	1996	30	Тернопільська
8.	Ботанічний сад Черкаського національного університету	2003	4,6	Черкаська
9.	«Червона калина»	2005	4,5	Тернопільська
10	«Юннатівський»	2010	1,3	Сумська
11	Ямпільський ботанічний сад	2005	13,5	Сумська
12	Ботанічний сад Хмельницького національного університету	2003	4,8	Хмельницька

Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціальних умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

Дендрологічні парки мають загальнодержавне або місцеве значення. (табл. 8, 9).

Дендрологічні парки загальнодержавного значення є науково-дослідними природоохоронними установами.

На території дендрологічних парків забороняється діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню дендрологічних колекцій.

8. Дендрологічні парки загальнодержавного значення

	Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
1.	Дендропарк БЗ "Асканія - Нова"	1983	210	Херсонська
2.	Березнівський дендропарк	1989	30	Рівенська
3.	Веселі Боковеньки дендропарк	1984	109	Кіровоградська
4.	Високогірний дендропарк	1983	100	Івано- Франківська
5.	Гермаківський дендропарк	1983	56	Тернопільська
6.	Діброва дендрологічний парк	1983	8	Івано- Франківська
7.	Дружба дендрологічний парк	1983	10	Івано- Франківська
8.	Криворудський дендропарк	1960	12	Полтавська
9.	Оброшинський дендропарк	1983	5	Львівська
10	Олександрія дендропарк	1998	297	Київська
11	Рудківський дендропарк	1985	59	Львівська
12	Сирецький дендрологічний парк	1972	6,5	м. Київ
13	Дендрологічний парк Софіївка	1983	152	Черкаська
14	Сторожинецький дендропарк	1983	18	Чернівецька
15	Сумський дендрологічний парк	1987	21	Сумська
16	Тростянець дендрологічний парк	1983	204	Чернігівська
17	Устимівський дендропарк	1960	9	Полтавська
18	Дендропарк Харківського національного аграрного університету	1972	23	Харківська
19	Хоростківський дендропарк	1972	18	Тернопільська
20	Чернівецький дендропарк	1983	5	Чернівецька

9. Дендрологічні парки місцевого значення

Назва	Рік створення	Площа (га)	Область
1. Басівський	1984	15,4	Львівська
2. Бережанський дендропарк	1996	5	Тернопільська
3. Березинка	1972	34	Закарпатська
4. Білокриницький дендропарк	1968	16	Тернопільська
5. В'язівський дендропарк	2019	1	Львівська
6. Гетьманівський	1972	2,4	Одеська
7. Гладковицький дендропарк	1964	4	Житомирська
8. Глухівський	2004	1,04	Сумська
9. Дендропарк імені Бенедикта Дибовського	2010	0,64	Львівська
10. Дендропарк імені А. Тарнавського	1880	4	Івано-Франківська
11. Дорошівський	1961	3	Тернопільська
12. Криворізький дендропарк	1993	27	Дніпропетровська
13. Дендрологічний парк Дружба	2000	52	Харківська
14. Дендрологічний парк Еліта	1988	5	Житомирська
15. Дендропарк Заліщицький	1996	2	Тернопільська
16. Заставнівський	2002	6	Чернівецька
17. Згурівський	1837	309	Київська
18. Екопарк студентський	2019	0,34	Львівська
19. Клісівський дендропарк	1997	3	Рівненська
20. Дендрологічний парк Пілява	1967	7	Житомирська
21. Дендрологічний парк Пролісок	1993	3	Івано-Франківська
22. Євпаторійський дендропарк	2000	3	АР Крим
23. Киселівський дендрологічний парк "Гайдейка"	1999	2	Чернівецька
24. Козівський дендропарк Лісова пісня	1996	3	Тернопільська
25. Конотопський	2011	1	Сумська
26. Криворізький	1993	27	Дніпропетровська
27. Кропивницький	1958	44,2	Кіровоградська
28. Ладжинський гай	2012	10	Вінницька
29. Лікарський сад	2011	7,6	Полтавська
30. Малотур'янський дендрологічний парк	1996	6,8	Івано-Франківська
31. Млинки дендрологічний парк	1993	13,8	Чернівецька
32. Маріямпільський замок	2008	2,26	Івано-Франківська

33.	Миньковецький	2008	3	Хмельницька
34.	Настасівський дендропарк	1996	2	Тернопільська
35.	Нижньостанівецький парк	2002	1	Чернівецька
36.	Отроківський	2000	1,2	Хмельницька
37.	Перемоги	1840	55	Одеська
38.	Під Гараєм	2019	2,1	Львівська
39.	Пілява	1967	6,1	Житомирська
40.	Поділля	1964	30,5	Хмельницька
41.	Прилуцький	2008	11,9	Чернігівська
42.	Саксагань	2008	2,8	Дніпропетровська
43.	Сарненський	1972	1,5	Рівненська
44.	Суразький дендропарк	1967	5	Тернопільська
45.	Учнівський	2005	0,9	Закарпатська
46.	Флора	2009	16	Хмельницька
47.	Шепетівський	2013	0,92	Хмельницька
48.	Шкуратівський	1967	2,5	Сумська

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи на базі експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Зоологічні парки загальнодержавного значення є природоохоронними культурно-освітніми установами.

На території зоологічних парків забороняється діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загроз збереженню сприятливих умов для життя тварин цих парків.

Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою їх охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва можуть проводитися наукові дослідження.

Таким чином, усі території та об'єкти природно-заповідного фонду сприяють підтриманню екологічної рівноваги та забезпечують невиснажливе господарювання. Тому від розвитку заповідної справи значною мірою залежить і наш добробут.

3.4. ЗЕЛЕНА КНИГА УКРАЇНИ

Зелена книга України – це офіційний державний документ, який містить відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні.

Переліки цих рослинних угруповань періодично оновлюються і останній, затверджений у 2020 році, містить 159 угруповань.

Зелена книга є основою для розроблення охоронних заходів щодо збереження, відтворення та використання занесених до неї природних рослинних угруповань. Охорона цих угруповань сприяє збереженню популяцій рідкісних видів рослин та місць, в яких вони зростають.

На відміну від Червоної книги, цей документ є основою для розроблення охоронних заходів щодо збереження, відтворення та використання *не окремих видів рослин, а природних рослинних угруповань*. У методологічному відношенні принциповою перевагою Зеленої книги перед Червоною книгою є системний підхід, а в практичному – збереження як генетичних, так і функціональних основ біосфери.

Ідея створення Зеленої книги виникла в Україні. Перше її видання відбулося у 1987 р. у вигляді монографії «Зеленая книга УССР», друге – 2002 р.: «Зелена книга України. Ліси», третє – 2009 р.: «Зелена книга України», що містить 160 статей, в яких наведена інформація про 800 асоціацій рослинності України, серед яких є рідкісні (347), такі, що перебувають під загрозою зникнення (354) та типові (99). Статті згруповані відповідно до типів рослинності:

- лісова (72 статті, 308 асоціацій);
- чагарникова і чагарничкова рослинність Карпат і Криму (9 статей, 32 асоціації);
- трав'яна і чагарникова степова рослинність (25 статей, 222 асоціації);
- трав'яна і чагарничкова рослинність ксеротичного типу на відслоненнях та пісках (8 статей, 32 асоціації);
- лучна (6 статей, 20 асоціацій);
- болотна (11 статей, 39 асоціацій);
- галофітна (3 статті, 10 асоціацій);
- водна (26 статей, 137 асоціацій).

У Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України завершують підготовку до друку другого видання Зеленої книги України.

У новому переліку – 159 рідкісних рослинних угруповань:

- рідкісні природні групи – 81 (у першому виданні було 87);
- природні рослинні групи під загрозою зникнення – 66 (у першому виданні – 61);
- типові природні рослинні угруповання – 12 (у першому виданні – 12).

Наказ Міндовкілля від 17.12.2020 № 368 «Про затвердження переліків рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України, та природних рослинних угруповань, які вилучені із Зеленої книги України», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 01 лютого 2021 року за № 130/35752, № 131/35753 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0131-21#Text> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0130-21#Text>).

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 29 серпня 2002 р. N 1286

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЗЕЛЕНУ КНИГУ УКРАЇНИ

1. Зелена книга України (далі - Зелена книга) є офіційним державним документом, в якому зведено відомості про сучасний стан рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні.

2. Зелена книга є основою для розроблення охоронних заходів щодо збереження, відтворення та використання занесених до неї природних рослинних угруповань. Охорона цих угруповань спрямовується на збереження їх ценотичної структури, популяцій рідкісних видів рослин та умов місцезростання.

3. Визначення природних рослинних угруповань, які підлягають занесенню до Зеленої книги, здійснюється відповідно до методики, що затверджується Мінекоресурсів.

4. Охорона природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги (далі - рослинні угруповання), забезпечується шляхом:

- установлення їх особливого правового статусу, врахування вимог щодо охорони цих угруповань під час розроблення нормативно-правових актів;

- створення на місцевостях, де існують угруповання, біосферних заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі транскордонних;

- врахування спеціальних вимог щодо їх збереження під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, проведення екологічної експертизи тощо;

- проведення постійного спостереження (моніторингу) за їх станом та необхідних наукових досліджень;

- запровадження особливих видів режиму збереження;

- проведення відповідної еколого-просвітницької роботи та інформування громадськості про їх стан;

- установлення адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження угруповань та їх місць зростання;

- приєднання України до відповідних природоохоронних конвенцій, укладення міжнародних угод у цій сфері.

5. Відтворення рослинних угруповань здійснюється на основі науково обгрунтованих заходів шляхом:

- сприяння їх природному відновленню;

- запобігання небажаним змінам та негативному антропогенному впливу;

- їх формування на штучно створених об'єктах природно-заповідного фонду.

6. Організація охорони та відтворення рослинних угруповань забезпечується Міністерством та іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими держадміністраціями, органами місцевого самоврядування відповідно до законодавства.

7. Зелена книга містить таку інформацію: біномінальна наукова назва рослинного угруповання, його синфітосозологічний індекс, клас, категорія, статус, поширення в Україні, фізико-географічні умови, біотоп, фітоценотична, аутфітосозологічна та ботаніко-географічна значущість, ценотична структура та флористичне ядро, потенціал відновлюваності, вид режиму збереження, обгрунтування необхідності здійснення охорони, біотехнічні і созотехнічні

рекомендації, джерела інформації, картосхема поширення угруповання.

8. Пропозиції щодо занесення до Зеленої книги чи вилучення з неї рослинних угруповань можуть подаватися науково-дослідними установами, державними та громадськими організаціями, окремими вченими, фахівцями, що займаються охороною та використанням природних рослинних ресурсів, разом з відповідним науковим обґрунтуванням із зазначенням відомостей про ботаніко-географічне значення, рідкісність, кількість місць зростання та їх площу, рівень стабільності екологічних умов та інших показників, що свідчать про необхідність вжиття заходів для охорони певних угруповань.

9. Ведення Зеленої книги покладається на Мінекоресурсів і фінансується за рахунок державного бюджету.

10. Державний контроль за дотриманням вимог щодо охорони, відтворення та використання рослинних угруповань здійснює Мінекоресурсів.

11. Мінекоресурсів забезпечує:

офіційне видання Зеленої книги не рідше ніж один раз на 10 років та розповсюдження її примірників;

оперативне інформування заінтересованих органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій та громадян про зміни, що вносяться до Зеленої книги.

3.5. ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНИ

Червона книга України – основний документ, у якому узагальнено матеріали про сучасний стан рідкісних і таких, що знаходяться під загрозою зникнення, видів тварин і рослин, на підставі якого розробляються наукові і практичні заходи, спрямовані на їх охорону, відтворення і раціональне використання.

До Червоної книги України заносяться види тварин і рослин, які постійно або тимчасово перебувають чи зростають у природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виняткової (морської) економічної зони, і знаходяться під загрозою зникнення. Занесені до Червоної книги України види тварин і рослин підлягають особливій охороні на всій території України.

Наразі готується четверте видання Червоної книги, основою для якого слугують переліки видів рослин та грибів і тварин, підготовлені науковцями та затверджені Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України. У ці, затверджені у 2021 році переліки, потрапили 687 видів тварин та 858 видів рослин і грибів. Варто підкреслити, що кількість видів в Червоній книзі збільшується. Третє видання Червоної книги України (<https://redbook-ua.org>) 2009 року включало 542 види тварин та 826 видів рослин і грибів. Друге видання включало 382 види тваринного та 541 вид рослинного світу. Перша Червона книга України, опублікована у 1980 році, включала 85 видів тварин і 151 вид вищих рослин.

ЗАКОНИ, ЗА ЯКИМИ ЗБЕРІГАЮТЬСЯ ВИДИ, ЗАНЕСЕНІ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ

У 1992 році на підставі Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» Верховна Рада України затвердила Положення про Червону книгу України.

На початку 2002 року було запропоновано на розгляд парламенту проект Закону «Про Червону книгу України», який 07.03.2002 було прийнято Верховною Радою і підписано Президентом України.

Передбачено, що до Червоної книги України заносяться види тварин і рослин, які постійно або тимчасово перебувають чи зростають у природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної

(морської) економічної зони і знаходяться під загрозою зникнення.

Занесені до Червоної книги України види тварин і рослин підлягають особливій охороні по всій території нашої держави.

Організація збереження видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, поліпшення середовища їх перебування чи зростання, створення належних умов для розмноження їх у природі, розведення та розселення покладається на Кабінет Міністрів України, місцеві ради, місцеві державні адміністрації, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та інші державні органи в межах їх компетенції.

Охорона і відтворення видів, занесених до Червоної книги, визначається законами «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про природно-заповідний фонд України» та іншими нормативно – правовими актами.

Розглянемо деякі положення Закону «Про Червону книгу України».

Закон України «Про Червону книгу України»

Стаття 4. Об'єкти Червоної книги України

Об'єктами Червоної книги України є рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Стаття 5. Об'єкти Червоної книги України як природні ресурси загальнодержавного значення [7, 9].

Об'єкти Червоної книги України, тобто занесені до неї види, належать до природних ресурсів загальнодержавного значення і підлягають особливій охороні на всій території України, у межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

З 4523 видів судинних рослин України до Червоної книги України (1996) занесено лише 439 видів. Аналіз їх поширення дав можливість розробити наступне аутфітосозологічне районування території України, яке включає 13 районів. Вони представлені в табл. 10.

10. Розподіл «червонокнижних» видів судинних рослин по аутфітосозологічних районах

№ п/п	Назва району	Кількість «червонокнижних» видів	Загальна кількість видів судинних рослин
1.	Поліський	81	1450
2.	Волино – Малополіський	53	1600
3.	Ростоцько - Подільський	136	1880
4.	Карпатсько - Прикарпатський	139	2020
5.	Закарпатськорівнинний	57	1210
6.	Правобережнолісостеповий	70	1700
7.	Лівобережнолісостеповий	73	1650
8.	Правобережностеповий	80	1750
9.	Лівобережностеповий	60	1750
10.	Донецько - Приазовський	109	1843
11.	Рівниннокримський	59	1200
12.	Гірськокримський	110	2200
13.	Південнобережно - кримський	47	1800

Як видно з таблиці, центрами видового багатства «червонокнижних» видів в Україні є аутфітосозологічні райони: Карпатсько-Прикарпатський, Розтоцько-Подільський, Гірськокримський, Донецько-Приазовський. Аналіз поширення рідкісних рослинних угруповань різних типів рослинності на рівнинній частині України свідчить, що центри їх поширення не завжди збігаються з розташуванням існуючих природно-заповідних територій. Виняток Гірський Крим та Українські Карпати, де виявлена значна концентрація рідкісних рослинних угруповань, що співпадає з розгалуженою природно-заповідною мережею. Отже, слід істотно розширювати мережу природно-заповідного фонду з метою більш повної охорони існуючого генофонду рослин України.

Стаття 8. Державне управління, регулювання та контроль у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України

У цій статті йдеться про поводження з об'єктами Червоної книги України. Його регулюють Кабінет Міністрів України, Міністерство екології та природних ресурсів, Державний комітет лісового

господарства, Державний комітет охорони, відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та інші спеціально уповноважені на це органи влади.

Кабінет Міністрів України, Рада Міністрів Криму та місцеві державні адміністрації на підлеглих територіях координують природоохоронну діяльність і приймають рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а саме в охороні об'єктів Червоної книги України – забезпечують розробку екологічних програм. Наприклад, Кабінетом Міністрів України була прийнята екологічна програма «Дельфін».

Для реалізації завдань Червоної книги України Кабінет Міністрів України ухвалює відповідні постанови і розпорядження, Наприклад, ним була прийнята постанова щодо стягнення компенсацій за знищення об'єктів Червоної книги.

Міністерство екоресурсів України здійснює контроль за додержанням екологічного законодавства (зокрема припиняє екологічні порушення), керує заповідною справою та веде Червону книгу України.

Стаття 11. Забезпечення охорони та відтворення об'єктів Червоної книги України.

Охорона об'єктів Червоної книги України забезпечується шляхом:

- установлення особливого правового статусу рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, заборони або обмеження їх використання;
- урахування вимог щодо їх охорони під час розроблення нормативно-правових актів;
- систематичної роботи з виявлення місць їх перебування (зростання), проведення постійного спостереження (моніторингу) за станом їх популяцій;
- пріоритетного створення заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також екологічної мережі на територіях, де перебувають (зростають) об'єкти Червоної книги України, та на шляхах міграції рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу;
- створення центрів та «банків» для збереження генофонду зазначених об'єктів;
- розведення їх у спеціально створених умовах (зоологічних

парках, розплідниках, ботанічних садах, дендрологічних парках тощо);

- урахування спеціальних вимог щодо охорони об'єктів Червоної книги України під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, проведення екологічної експертизи.

Відтворення об'єктів Червоної книги України забезпечується шляхом:

- сприяння природному відновленню популяцій рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, інтродукції (штучного розселення) та реінтродукції таких видів у природні умови, де вони перебували (зростали);

- утримання і розведення у штучно створених умовах.

Охорона та відтворення об'єктів Червоної книги України забезпечуються також шляхом:

- здійснення необхідних наукових досліджень з метою розроблення наукових засад їх охорони та відтворення;

- установлення підвищеної адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження об'єктів Червоної книги України, заподіяння шкоди середовищу їх перебування (зростання);

- проведення освітньої та виховної роботи серед населення;

- здійснення інших заходів відповідно до законодавства.

Перебування (зростання) на певній території рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, є підставою для оголошення її об'єктом природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення.

Види тваринного і рослинного світу, занесені до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів і Європейського Червоного списку, які перебувають (зростають) у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, можуть заноситися до Червоної книги України або їм може надаватися інший особливий статус відповідно до законодавства.

Міжнародний союз охорони природи та природних ресурсів (МСОП) – одна з найкрупніших та найавторитетніших міжнародних громадських екологічних організацій. Перша Червона книга України

«Червона книга фактів», була підготовлена саме МСОПом 1953 року. У неї ввійшли 211 найрідкісніших у світі видів та підвидів ссавців та 312 видів та підвидів птахів.

Назва Книги фактів і усіх наступних «червоних книг» пішла від червоного кольору – кольору тривоги. Хоча Червона книга фактів і наводить наукові описи видів, інформацію щодо їхнього стану та чисельності, вона лишається, перш за все, закликом: «Ми несемо відповідальність за існування цих істот!». До речі, одночасно із Червоною книгою МСОП був підготовлений Чорний список – список тварин, які вимерли за історичну добу людства.

Ідея МСОП була підхоплена спочатку ентузіастами – природоохоронцями, а потім на неї звернули увагу й уряди багатьох країн. Поступово в різних країнах почали створюватися національні Червоні книги. 1974 року була заснована Червона книга СРСР, 1976 – Червона книга України.

На відміну від національних червоних книг, Червона книга МСОП не є нормативним документом. Тобто ніяка держава не зобов'язана виконувати її вимоги. Але завдяки фаху та авторитету МСОП вона досі лишається одним із найважливіших документів в охороні рідкісних та зникаючих видів. Її положення враховуються при створенні національних червоних книг, на них базується багато програм збереження певних видів.

Європейський Червоний список – червона книга Європейської співдружності. В цілому всі види, що мешкають в Україні і занесені до Червоної книги МСОП або Європейського Червоного списку, потрапили й до Червоної книги України.

Живі істоти не дотримуються державних кордонів. Тому їх збереження вимагає укладення відповідних міжнародних угод. Серед таких угод однією з найважливіших є *Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення*. Або, як її ще називають за першими буквами англійської аббревіатури, – *Конвенція СІТЕС (CITES)*.

Відомо, що найбільші незаконні прибутки дають торгівля наркотиками, зброєю та рідкісними видами фауни і флори. Цей бізнес тримається на «любителях природи», готових задля милування або престижу придбати метелика, дикорослу квітку або чучело хижака. Таким людям, мабуть, складно зрозуміти, що істоти, яких вони «люблять», вимирають саме через їх примхи. Конвенція СІТЕС повинна запобігати незаконній торгівлі видами фауни та флори. Вона

регулює лише міждержавну торгівлю, не торкаючись торгівлі усередині країни. Частину видів, які потрапили до неї, взагалі заборонено перевозити через державні кордони, перевезення інших видів суворо обмежується. Україна приєдналася до цієї Конвенції у 1999 році [9].

Стаття 13. Категорії видів тваринного і рослинного світу, що заносяться до Червоної книги України.

Залежно від стану та ступеня загрози зникнення, об'єкти Червоної книги України поділяються на категорії. Прийняті такі категорії:

0 – зниклі: види, про які після неодноразових пошуків, проведених у типових місцевостях або в інших відомих та можливих місцях розповсюдження, відсутня будь-яка інформація про їх існування у дикій природі;

I – зникаючі: види, що знаходяться під загрозою зникнення і збереження яких є малоімовірним, якщо продовжиться згубна дія чинників, що впливають на їх стан;

II – вразливі: види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії «зникаючих», якщо продовжиться дія чинників, що впливають на їх стан;

III – рідкісні: види, популяції яких невеликі і які у даний час не належать до категорії «зникаючих» чи «вразливих», хоча їм і загрожує небезпека;

IV – невизначені: види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не віднесені до неї;

V – недостатньо відомі: – види, які не можна віднести до жодної із зазначених категорій через відсутність необхідної повної і достовірної інформації;

VI – відновлені: види, популяції яких завдяки вжитим заходам щодо їх охорони не викликають стурбованості, однак не підлягають використанню і потребують постійного контролю.

Заходи охорони щодо певного виду приймаються в залежності від його категорії [8,9].

Стаття 14. Визначення видів тваринного і рослинного світу для занесення до Червоної книги України.

До Червоної книги України в першу чергу заносяться реліктові та ендемічні види, види, що знаходяться на межі ареалу, види, що

мають особливу наукову цінність, а також види, поширення яких швидко зменшується внаслідок господарської діяльності людини.

Пропозиції про занесення до Червоної книги України видів тваринного або рослинного світу можуть вносити відповідні науково-дослідні установи, державні і громадські організації, окремі фахівці, вчені.

Аналіз та узагальнення пропозицій щодо занесення видів тваринного і рослинного світу до Червоної книги України здійснюються Національною комісією з питань Червоної книги України.

Рішення про занесення видів тваринного і рослинного світу до Червоної книги України приймається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів за поданням Національної комісії з питань Червоної книги України.

Стаття 16. Виключення видів тваринного і рослинного світу з Червоної книги України.

Види тваринного і рослинного світу, занесені до Червоної книги України, які внаслідок вжитих природоохоронних заходів на підставі результатів наукових досліджень визнані такими, що знаходяться поза загрозою зникнення, підлягають виключенню з Червоної книги України.

Стаття 19. Умови спеціального використання об'єктів Червоної книги України.

Спеціальне використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України здійснюється у виняткових випадках лише у наукових і селекційних цілях, у тому числі для розмноження, розселення і розведення у штучно створених умовах, а також для відтворення популяцій за дозволом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів на підставі рішень Національної комісії з питань Червоної книги України, прийнятих відповідно до її повноважень.

Порядок видачі та форма дозволів на спеціальне використання (добування, збирання) об'єктів Червоної книги України визначаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Без такого дозволу будь-яке добування або збирання виду, занесеного до Червоної книги України, є протизаконним.

Стаття 20. Відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України.

Відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, несуть особи, винні у:

– погіршенні середовища перебування (зростання) видів тваринного та рослинного світу, занесених до Червоної книги України;

– незаконному, в тому числі з порушенням вимог виданих дозволів, використанні об'єктів Червоної книги України або їх знищенні;

– порушенні умов утримання видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, в ботанічних садах, дендрологічних та зоологічних парках, інших штучно створених умовах, що призвело до їх загибелі, пошкодження;

– невиконанні законних вимог посадових осіб державних органів, що здійснюють управління, регулювання та контроль у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України

– вчиненні інших дій, що завдали шкоди тваринам і рослинам, види яких занесені до Червоної книги України.

За порушення законодавства у сфері охорони, використання та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, особи притягаються до відповідальності згідно з законом.

Розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) та методика її розрахунку встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Відповідальність за порушення законодавства може бути адміністративною, карною або цивільною. Найчастіше відповідальні за порушення законодавства щодо охорони об'єктів Червоної книги України притягаються до адміністративної відповідальності.

3.6. РОСЛИНИ ЗАНЕСЕНІ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

До Червоної книги України занесено багато видів цінних лікарських рослин. Саме цінні лікарські властивості стали причиною зникнення цих видів. Порядок видачі та форма дозволів на їх збирання визначаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Торгівлю об'єктами Червоної книги України та вивезення їх з України без належного дозволу заборонено. Порушники притягуються до адміністративної відповідальності.

Серед них: арніка гірська (*Arnica montana* L., кат. II), астрагал шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall., кат. II), беладона звичайна (*Atropa belladonna* L., кат. II), дельфіній високий (*Delphinium elatum* L., кат. I), любка дволиста (*Platantera bifolia* L., кат. II), мачок жовтий (*Glaucium flavum* Crantz, кат. II), наперстянка шерстиста (*Digitalis lanata* Ehrh, кат. I), пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L., кат. II), рутвиця смердюча (*Thalictrum foetidum* L., кат. III), тис ягідний (*Taxus baccata* L., кат. II), тирлич жовтий (*Gentiana lutea* L., кат. II), скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq., кат. II). Рисунки лікарських рослин наведені у додатку А.

АКОНІТ ДІБРОВНИЙ – *Aconitum nemorosum* L.

Родина Жовтцеві – *Ranunculaceae*

Категорія III

Багаторічна трав'яниста рослина. Корені веретеноподібно потовщені. Стебло прямостояче, просте, коротко-опушене, 40–100 см заввишки. Листки багаторазово пальчасто-розсічені, частки ланцетні або широколанцетні. Квітки зигоморфні, жовті, в щільних китицях. Плід – збірний, з опущених листянок. Цвіте у червні – липні.

Поширення. Трапляється на Лівобережжі в Лісостепу і на півночі Степу в лісах, по чагарниках, на узліссях.

АРНІКА ГІРСЬКА – *Arnica montana* L.

Родина Айстрові – *Asteraceae*

Категорія II

Багаторічна трав'яниста залозисто-пухнаста рослина. Стебло прямостояче, 15–80 см заввишки, при основі – з розеткою з 4 овальних або довгасто-овальних листків. Стеблові листки сидячі, супротивні,

довгасті або ланцетні. Квітки оранжеві, в одиночних кошиках на верхівці стебла і гілок. Плід – сім'янка. Цвіте у червні – серпні.

Поширення. Поширена в Українських Карпатах на висоті 400-1850 м над рівнем моря. Окремі місця зростання є на Правобережному Поліссі – у Житомирській (околиці смт Олевськ) та Львівській обл. Росте на лісових галявинах, луках, у рідколіссі та криволіссі. Чисельність скорочується через масову заготівлю рослини як лікарської сировини, а також через надмірне внесення у ґрунт отрутохімікатів і добрив.

Охороняється у Карпатському біосферному заповіднику та в природному заповіднику Горгани; у національних природних парках: Карпатський, Синевир та Сколівські Beskidi; в заказниках: Тавпиширківський (Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.), Урочище Затінки і Тересянка (Закарпатська обл.), Чорний Діл (Путильський р-н Чернівецької обл.) та Стебник (Чернівецька обл.), у пам'ятці природи Урочище Верхнє Озерище (Івано-Франківська обл.). Необхідно створити території природно-заповідного фонду для відновлення промислових заростей арніки гірської, зокрема, на горах Рівній та Кобилі.

БЕЛАДОНА ЗВИЧАЙНА – *Atropa belladonna* L.

Родина Пасльонові – *Solanaceae*

Категорія II

Багаторічна трав'яниста рослина. Має товсте кореневище. Стебло пряме, заввишки 60–120 см, товсте, соковите, вгорі розгалужене, залозисто-пухнате. Листки короткочерешкові, яйцевидні або яйцевидно-еліптичні, загострені, цілокраї, в нижній частині стебла чергові, на квітконосних пагонах – зближені попарно, один з них більший. Квітки одиночні, великі, пониклі, коричнево-фіолетові або червоно-бурі, розміщені в пазухах листків. Плід – куляста чорна ягода. Цвіте у червні – серпні.

Поширення. Реліктовий вид, відомий з дольодовикової епохи (третинного періоду). Зростає в Закарпатській, Чернівецькій, Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській обл. та в Криму. Росте на відкритих ділянках та серед чагарників у букових та широколистяних лісах. Чисельність скорочується через вирубування лісів та масове збирання рослини як лікарської сировини.

Охороняється в Карпатському біосферному заповіднику; у Ялтинському гірсько-лісовому та Кримському природних

заповідниках; в Карпатському національному природному парку; у Надсянському регіональному природному парку і в заказниках Закарпаття – Юлівська Гора (Виноградівський р-н) та Діброва. Вирощується у ботанічних садах. Необхідно створювати охоронні природні території в усіх місцях зростання. Для медичних цілей вирощується в культурі.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ БЛОЩИЧНИЙ – *Orchis coriophora* L.

Родина Зозулинцеві – *Orchidaceae*

Категорія III

Багаторічна трав'яниста рослина. Бульби кулясті або яйцевидні. Стебло циліндричне або злегка гранчасте, 15–30 (45) см заввишки, вкрите листками майже до суцвіття. Листки сизувато-зелені, досить численні (до 8–10), лінійні або лінійно-ланцетні, гострі, спрямовані вгору. Квітки неправильні, брудно-бурувато-пурпурові, з запахом клопів, зібрані в багатоквітковий, густий, довгастих колос. Плід – коробочка. Цвіте у червні–липні.

Поширення. Зростає у Закарпатті, Карпатах, Передкарпатті, Розточчі, Опіллі, Поліссі, спорадично - у Лісостепу і дуже рідко – у Степу. Росте на заболочених луках, серед вологих чагарників. Чисельність скорочується через порушення умов зростання внаслідок господарської діяльності та через викопування бульб як лікарської сировини. Охороняється у біосферних заповідниках: Карпатському і Чорноморському; у природних заповідниках: Поліському, Дніпровсько-Орільському, Кримському, в Українському степовому (відділенні Кам'яні Могили) та Мис Мартьян; у національних природних парках: Шацькому, Карпатському, Святі Гори. В інших місцях зростання необхідно створити території природно-заповідного фонду.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ БОЛОТНИЙ – *Orchis palustris* Jacq.

Родина Зозулинцеві – *Orchidaceae*

Категорія III

Багаторічна трав'яниста рослина. Бульби овальні. Стебло порожнисте, 18–30 см заввишки. Листків 3–6, вони лінійно-ланцетні, жолобчасті, від основи до верхівки поступово звужені, гострі, спрямовані вгору. Квітки неправильні, бузково-пурпурові, зібрані в рідкий колос, листочки оцвітини довгасті, тупі, з трьома жилками, а бокові відхилені назад. Плід – коробочка. Цвіте у травні–червні.

Поширення. Зростає в Закарпатті, Передкарпатті, Лісостепу, Степу, Криму. Росте у вологих місцях на луках, болотах, торфовищах. Чисельність скорочується через порушення умов зростання внаслідок меліорації та іншої господарської діяльності, через збирання та викошування рослин, викопування бульб як лікарської сировини.

Охороняється у Чорноморському та Карпатському біосферних заповідниках; у природних заповідниках: Дніпровсько-Орільському, Канівському, Ялтинському гірсько-лісовому. В усіх місцях зростання необхідно створити території природно-заповідного фонду.

ЛЮБКА ДВОЛИСТА – *Platanthera bifolia* (L.), Rich

Родина Зозулинцеві – *Orchidaceae*

Категорія III

Багаторічна трав'яниста рослина з довгастими цілісними бульбами. Стебло прямостояче, голе, ребристе, біля основи – з бурими піхвами, 20–50 см заввишки. Прикореневі листки великі, майже супротивні, еліптичні, голі, звужені в крилатий черешок; стеблові – чергові, дрібні, ланцетні. Квітки неправильні, двостатеві, великі, білі, запашні, у рідких верхівкових китицях, оцвітину віночковидна, з 6 листочків. Плід–коробочка. Цвіте у червні–липні.

Поширення. Поширена в Карпатах, Передкарпатті, Розточчі, Опіллі, Поліссі, Лісостепу, Степу. Росте у світлих лісах (переважно дібровах), на галявинах, узліссях, серед чагарників, а також на заболочених луках.

Чисельність скорочується через збирання на букети, заготівлю бульб як лікарської сировини, руйнування місць зростання внаслідок господарської діяльності, зокрема через вирубування лісів. Охороняється у Карпатському біосферному заповіднику; у природних заповідниках: Канівському, Розточчя, Горгани, Медобори, Поліському; у національних природних парках: Шацькому, Карпатському, Сколівські Beskidi; у Надсянському регіональному природному парку та в заказнику Гомольшанська Лісова Дача (Зміївський р-н Харківської обл.). В інших місцях зростання також необхідно створювати території природно-заповідного фонду.

НАПЕРСТЯНКА ШЕРСТИСТА – *Digitalis lanata* Ehrh.

Родина Ранникові – Scrophulariaceae

Категорія I

Багаторічна (в культурі – дворічна) трав'яниста рослина Стебло пряме, мало розгалужене, здебільшого темно-лілове, 60–150 см заввишки. Прикореневі й нижні стеблові листки 6–12 (20) см завдовжки і 1,5–3,5 см завширшки, видовжено-яйцевидні, вкриті, як і верхні стеблові листки, залозистими волосками, здебільшого цілокраї, рідше по краю трохи хвилясті або дрібнозубчасті; верхні стеблові листки ланцетні, 4–10 см завдовжки, сидячі, гострі, поступово зменшуються і переходять у приквітки. Квітки двостатеві, неправильні, на коротких квітконіжках у пазухах видовженоланцетних приквіток, зібрані в пірамідальне, довге, густе, різнобічне гроно. Віночок трубчасто-дзвоникovidний, 20–30 мм завдовжки. Плід – двогнізда коробочка. Цвіте у липні – серпні.

Поширення. Відоме лише одне місцезростання, в якому налічується близько 100 рослин (околиці м. Берегове Закарпатської обл.). Росте на узліссях широколистяних лісів та по схилах балок. Причини зменшення чисельності не з'ясовані. Вирощується у ботанічних садах і в культурі як цінна лікарська сировина. Доцільно створити об'єкт природно-заповідного фонду в місці природного зростання.

Наперстянку шерстисту вирощують в культурі як лікарську рослину.

ОФРИС БДЖОЛОНОСНА – *Ophrys apifera* Huds.

Родина Зозулинцеві – Orchidaceae

Категорія I

Багаторічна трав'яниста рослина. Бульби майже кулясті або еліпсоподібні, до 1 см у діаметрі. Стебло просте, 20–45 см заввишки. Листків 4–7; нижні листки широколанцетні, загострені, 5–10 см завдовжки і 1,5–2,8 см завширшки, верхні – дрібніші, при основі обгортають стебло. Квітки неправильні, двостатеві, шестироздільні, зібрані в нещільний, 3–8-квітковий колос, листочки оцвітини розходяться, зовнішні голі, видовженоеліптичні, тупі, з п'ятьма жилками, яскраво-рожеві або білувато-рожеві, внутрішні короткі, з трьома жилками, бархатисто-опушені, тупуваті, зеленуваті або блідо-рожеві. Плід – коробочка. Цвіте у травні – червні.

Поширення. Офрис бджолоносна – рідкісна зникаюча рослина. Трапляється дуже рідко в Південному Криму. Росте переважно в світлих лісах, чагарниках та на узліссях.

ПАЛЬЧАТОКОРІННИК СЕРЦЕНОСНИЙ – *Dactylorhiza cordigera* Soy

Родина Зозулинцеві – Orchidaceae

Категорія: III

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 10-25 см.

Поширення. Росте у Карпатах на гірських луках, галявинах, болотах, поблизу джерел. Зникає через випасання худоби. Охороняється в Чорногорському масиві Карпатського біосферного заповідника та в Карпатському національному природному парку. В усіх місцях зростання необхідно обмежити випасання худоби і створити охоронні природні території. Доцільно ввести рослину в культуру.

ПІВОНІЯ ТОНКОЛИСТА – *Paeonia tenuifolia* L.

Родина Півонієві – Paeoniaceae

Категорія II

Багаторічна трав'яниста рослина. Має кореневище, з потовщеними у вигляді довгастих шишок, коренями. Стебла прості, голі, 20-50 см заввишки. Листки двічі або тричі перисто-розсічені на вузькі (1-2 мм завширшки), лінійно-нитковидні цілокраї частки. Квітки правильні, двостатеві, великі (до 8 см у діаметрі), одиночні на верхівці стебла. Пелюсток 8-10, вони криваво-червоні. Плід складається з 2-5 багатонасінних повстистоопушених листянок. Цвіте у травні.

Поширення. Зростає на цілих ділянках у Степу, на півдні Лісостепу, та на яйлах Гірського Криму. Росте на багатих чорноземних ґрунтах. Зникає через руйнування степових екосистем: розорювання степів, випасання та витоштування. Дуже страждає через збирання на букети та викопування кореневищ як лікарської сировини.

Охороняється в Українському степовому, Луганському (відділеннях Стрільцівський Степ та Провальський Степ), Ялтинському гірсько-лісовому, Кримському та Карадазькому природних заповідниках; в Криму в заказнику Карабі-Яйла (Білогірський р-н, АРК), в пам'ятці природи Демерджи та ін. Вирощується в ботанічних садах. Легко вирощується в культурі.

ПІЗНЬОЦВІТ ОСІННІЙ – *Colchicum autumnale* L.

Родина Лілійні – *Liliaceae*

Категорія II

Багаторічна невелика, 8–25 см заввишки, бульбоцибулинна рослина. Бульбоцибулина яйцевидна, 2,5–6 см завдовжки, оточена темно-бурими шкірястими оболонками, витягнутими зверху в довгу шийку. Стебло дуже вкорочене, підземне. Листки (їх 3–4) видовженоланцетні, плоскі, паралельножилкові, тупі, 2–5 см завширшки, до часу цвітіння рослини зникають. Квітки на коротких квітконіжках, правильні, двостатеві, одиночні або по 2–3; оцвітина проста, віночковидна, рожево-бузкова. Плід – коричнева шкіряста довгастоовальна гостра тригнізда коробочка. Цвіте з вересня до листопада. Плоди досягають у червні – липні наступного після цвітіння року.

Поширення. Зростає у передгір'ях і на нижньому гірському поясі Карпат та у Житомирській обл. Ростає на вологих, переважно гірських луках. З 80-х років ХХ сторіччя чисельність істотно скоротилася. Причини скорочення – розорювання і меліорація земель, застосування добрив та пестицидів, збирання на букети та викопування бульбоцибулин. Охороняється в Карпатському біосферному заповіднику; в національних природних парках; Карпатському, Ужанському та Сколівські Бескиди; в заказнику Чорний Діл (Путильський р-н Чернівецької обл.). В усіх місцях зростання необхідно створити території природно-заповідного фонду.

Заслуговує уваги позитивний досвід ботанічних садів по вирощуванню пізньоцвіту в культурі.

ПЛАУН РІЧНИЙ (КОЛЮЧИЙ) – *Lycopodium annotinum* L.

Родина Плаунові – *Lycopodiaceae*

Категорія: II

Багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина заввишки 10–30 см. Стебло повзуче, вилчаторозгалужене, вкрите лінійно-ланцетними колючо-загостреними листками. Молоді, спрямовані вгору, гілочки закінчуються одиничними стробілами (спороносними колосками). Стробіли циліндричні, з тісно сидячими яйцевидними зубчастими короткозагостреними листками, у пазухах яких містяться нирковидні спорангії, наповнені спорами. Спороносить у серпні – вересні.

Поширення. Ростає в Карпатах, на Поліссі, подекуди на Волинській височині та у північній частині лісостепової зони. Ростає у хвойних та мішаних вологих лісах, де утворює куртини.

Чисельність зменшується через вирубування лісів, рекреаційне навантаження, збирання населенням для вінків. Охороняється у Карпатському біосферному та природних заповідниках Розточчя, Горгани, у Поліському, Карпатському та Шацькому національних природних парках, у заказниках Полісся та Карпат.

СКОПОЛІЯ КАРНІОЛІЙСЬКА – *Scopolia carniolica* Jacq.

Родина Пасльонові – Solanaceae

Категорія: II

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 20-50 см. Має повзуче кореневище до 12 см завдовжки і 3 см завтовшки. Стебло прямостояче, вгорі вилчасто розгалужене. Листки чергові, нижні – лускуваті, безколірні, решта – еліптичні, звужені при основі в крилатий черешок, цілокраї або злегка вищерблені, голі, темно-зелені, 12–18 см завдовжки і 4–9 см завширшки. Квітки правильні, двостатеві, 1–2,5 см завдовжки, одиничні, повислі на ніжках, що виходять з листкових пазух. Плід – куляста, двогнізда коробочка. Цвіте у травні– червні.

Поширення. Зростає в Карпатах та Лісостепу (Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська, Рівненська, Хмельницька, Вінницька, Київська, Черкаська, Кіровоградська обл.) Ростає на відкритих ділянках та серед чагарників у букових і грабових лісах. Чисельність скорочується через надмірне вирубування лісів та заготівлю кореневищ як лікарської сировини.

Охороняється у Карпатському біосферному заповіднику; у природних заповідниках – Канівському та Медоборах; у національних природних парках: Карпатському, Ужанському та Сколівські Beskidi, у деяких заказниках і пам'ятках природи Карпат і Поділля, зростає у ботанічних садах. Для збереження необхідно створити території природно-заповідного фонду в рівнинній частині України.

СОН ЛУЧНИЙ (С. ЧОРНЮЧИЙ) – *Pulsatilla pratensis* L.

Родина Жовтецеві – Ranunculaceae

Категорія II

Багаторічна трав'яниста кореневищна рослина. Квітконосне стебло прямостояче, безлисте; 10–30 см заввишки, густом'яковолосисте, одноквіткове. Листки приземні з черешками,

з'являються до цвітіння або під час цвітіння, спочатку густоволосисті, згодом – майже голі, видовженояйцевидні трійчастоперисторозсічені, з лініями або вузьколінійними загостреними сегментами. Квітки одиночні, правильні, двостатеві, пониклі мають вигляд видовженого вузького дзвоника; оцвітина віночковидна, з 6 яйцевидних або широкояйцевидних, 2–3 см завдовжки, на верхівці назовні відігнутих чорно-фіолетових, зовні пухнатих листочків. Плід – багатогорішок. Цвіте у квітні–травні.

Поширення. Поширений у Лівобережному та подекуди на Правобережному Поліссі, на більшій частині лісостепової та степової зон (за винятком Криму). Росте у соснових лісах, на узліссях, на лучно-степових трав'янистих ділянках, на вапнякових та гранітних відслоненнях. Чисельність швидко скорочується через збирання на букети, розорювання степів, терасування схилів, випасання худоби. Охороняється в природних заповідниках: Український степовий (відділення Кам'яні Могили), Канівський, Луганський (відділення Стрільцівський Степ та Провальський Степ) та Дніпровсько-Орільський; у заказниках: Коростовецький (Гайсинський р-н Вінницької обл.), Самчинецьке Урочище (Немирівський р-н Вінницької обл.), Грабарківський (Могилів-Подільський р-н Вінницької обл.). Необхідно створити об'єкти природно-заповідного фонду в усіх місцях зростання.

ТИРЛИЧ ЖОВТИЙ – *Gentiana lutea* L.

Родина Тирличеві – *Gentianaceae*

Категорія: II

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 50-120 см. Стебло прямостояче. Листки супротивні, еліптичні або широкоеліптичні, цілокраї, до 30 см завдовжки і до 15 см завширшки. Квітки правильні, двостатеві, на довгих ніжках, зібрані в пазушні напівзонтики по 3–11 коричнювато-жовтуватих квіток. Плід – видовжена коробочка. Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Реліктовий вид. Зростає в Карпатах: масиви Чорногора (полонина Рогнеска і хребет Горгани), Мармароський та Свидовець. Росте на гірських схилах (переважно південних) та високогірних луках. Із 70-х років ХХ сторіччя кількість значно зменшилась. Зникає внаслідок масової заготівлі рослини як лікарської сировини та через інтенсивне випасання худоби. Охороняється у Карпатському національному природному парку, у Карпатському

біосферному заповіднику, у заказниках Апшинецькому і Рогнеска (Закарпатська обл.) та Тавпиширківському (Надвірнянський р-н Івано-Франківської обл.). Медична і харчова промисловість, народна медицина потребують сировину з тирличу жовтого. Тому його необхідно ввести в культуру. Заслуговує на увагу позитивний досвід ботанічних садів по введенню тирличу в культуру.

ЦИБУЛЯ ВЕДМЕЖА (ЧЕРЕМША) – *Allium ursinum* L.

Родина Цибулеві – Alliaceae

Категорія II

Багаторічна трав'яниста рослина. Цибулина довгаста, 2–5 см завдовжки, обгорнута прозорими оболонками. Стебло (квіткова стрілка) безлисте, заввишки 20-40 см.

Листки (їх 2, рідко 1 або 3) плоскі, еліптично – ланцетні, на верхівці загострені, при основі раптово звужені. Квітки правильні, двостатеві, зібрані в суцвіття, що має вигляд зонтика. Плід – коробочка. Цвіте у травні.

Поширення. Зростає в Карпатах (до верхньої межі лісу), у Передкарпатті, Лісостепу та на Поліссі. Росте у тінистих листяних та мішаних лісах.

Чисельність скорочується через масове збирання рослин як лікарської та харчової сировини, через вирубування лісів. Охороняється у природних заповідниках Медобори та Канівському, у Карпатському біосферному заповіднику, Карпатському національному природному парку, та Надсянському регіональному природному парку; на територіях природно-заповідного фонду Чернівецької, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької та Харківської обл. Необхідно створити мережу охоронних природних територій в усіх місцях зростання.

3.7. ЕКОЛОГІЧНА МЕРЕЖА

Ідею Європейської екомережі вперше було запропоновано Нідерландами у 1993 році на конференції в Маастріхті. У 1995 р. Міністрами докільля країн Європи була схвалена Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, базовим напрямом реалізації якої стало створення Всеєвропейської екомережі. Ця мережа має об'єднати існуючі осередки природного різноманіття європейського значення в єдину територіальну систему, що простягається від Уралу до Піренейського півострова.

Екомережа є комплексною багатофункціональною природною системою, основними функціями якої є збереження біорізноманіття, стабілізація екологічної рівноваги, підвищення продуктивності ландшафтів, покращення стану довкілля, забезпечення сталого розвитку держави.

Основними завданнями екологічної мережі, які сформульовані у Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, є:

- 1) збереження різноманіття, а також ландшафтів європейського значення;
- 2) забезпечення достатнім простором ландшафтів європейського значення;
- 3) створення необхідних умов для розселення і міграції видів;
- 4) забезпечення відновлення компонентів ключових екосистем, які зазнали руйнації;
- 5) захист систем від потенційних негативних факторів.

Всеєвропейська екомережа включатиме такі елементи:

- **природні ядра** або осередки (ключові райони) для збереження екосистем, середовищ існування, видів рослин і тварин та ландшафтів європейського значення. До природних ядер Всеєвропейської екомережі відносяться лише ті природні території, що відповідають критеріям міжнародних (світового, європейського та регіонального рівнів) конвенцій та угод і визнані ними (природні заповідники, заповідні зони національних природних парків і біосферних заповідників);

- **екологічні коридори** або перехідні зони для забезпечення взаємозв'язків між природними ядрами – елементи дефрагментації природних масивів і міграційні шляхи водночас. Функцію

екокоридорів у національних природних парках і біосферних заповідниках виконують видовжені природні елементи: річки та захисні лісові смуги, гористі смуги тощо відповідно у господарській зоні та зоні антропогенних ландшафтів;

- **буферні зони**, які сприяють зміцненню мережі та її захисту від впливу негативних зовнішніх факторів. До буферних зон належать охоронні зони навколо природних заповідників, рекреаційні зони в національних природних парках та буферні зони в біосферних заповідниках (резерватах).

- **відновлювані райони**, де є потреба у відновленні порушених елементів екосистем, середовищ існування і ландшафтів європейського значення або повному відновленні деяких районів.

Цілісність мережі забезпечується шляхом створення безперервних екокоридорів чи перервних «перехідних зон», які сприяють розселенню чи міграції видів між природними осередками.

До природних осередків екомережі відносяться природоохоронні та природно-заповідні території з їх буферними зонами і екокоридорами.

У 2004 році був прийнятий Закон України «Про екологічну мережу», яким визначено структуру, її складові елементи, принципи формування, збереження, використання, управління, засоби забезпечення екомережі. Особливими нормами цього закону є проектування, схеми і порядок формування, державний моніторинг і облік територій та об'єктів екомережі.

Національна екологічна мережа включає територіальні структури загальнодержавного і місцевого значення, які визначаються за науковими, правовими, технічними, організаційними та фінансово-економічними критеріями.

До структур національної екологічної мережі загальнодержавного значення належать:

- **природні регіони**, де зосереджені існуючі та такі, що створюватимуться, природно-заповідні території. Насамперед це регіони Карпат, Кримських гір, Донецького кряжу, Приазовської височини, Подільської височини, Полісся, витоків малих річок, окремих гирлових ділянок великих річок, прибережно-морської смуги, континентального шельфу тощо;

- **природні коридори** – основні комунікаційні елементи національної екологічної мережі, а саме: широтні природні коридори, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру: Поліський (лісовий), Галицько-Слобожанський (лісостеповий), Південноукраїнський (степовий), а також меридіональні природні коридори, просторово обмежені долинами великих річок – Дніпра, Дунаю, Дністра, Західного Бугу, Південного Бугу, Сіверського Дінця, які об'єднують водні та заплавні ландшафти – шляхи міграції численних видів рослин і тварин. Окремий екологічний коридор, що має міжнародне значення, формує ланцюг прибережно-морських природних ландшафтів Азовського і Чорного морів, який оточує територію України з півдня.

Програмою передбачається забезпечити поєднання національної екологічної мережі з екологічними мережами суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екологічної мережі, шляхом створення спільних транскордонних елементів екологічної мережі.

Таким чином формування екологічної мережі є інструментом розбудови єдиної територіальної системи, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин.

3.8. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД

Порушення законодавства про природно-заповідний фонд України тягне за собою притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Під юридичною відповідальністю за екологічні правопорушення розуміють відносини між державою в особі правоохоронних органів, спеціально уповноважених органів у галузі екології та природних ресурсів, інших спеціально уповноважених суб'єктів, – з одного боку, і фізичними особами (громадянами, посадовими чи службовими) – з іншого щодо застосування до порушників відповідних стягнень. Через механізм юридичної відповідальності реалізується державний примус до виконання законодавства.

Юридична відповідальність виконує такі основні функції: *стимулюючу* до виконання норм законодавства про природно-заповідний фонд, *компенсаційну*, оскільки спрямована на відшкодування втрат в природному середовищі, *превентивну*, що пов'язана з попередженням нових правопорушень, і *карну*, що забезпечує покарання особи, винної у вчиненні екологічних правопорушень.

Підставою застосування заходів юридичної відповідальності є вчинення *екологічного правопорушення*. Екологічним правопорушенням є протиправне, як правило винне, діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на встановлений в Україні екологічний правопорядок і заподіяло чи реально загрожує заподіяти екологічну шкоду. Правопорушення поділяються на *проступки* (дисциплінарні чи адміністративні) та *злочини* (кримінально карні).

Залежно від характеру правопорушення, його тяжкості, особи, що вчинила протиправне діяння, розрізняють *дисциплінарну, адміністративну та кримінальну* відповідальність. Незалежно від притягнення до одного з цих трьох видів відповідальності, на винного може бути покладено обов'язок відшкодувати шкоду, спричинену відповідним правопорушенням. Таке відшкодування здійснюється в порядку *майнової відповідальності*.

Перелік правопорушень в сфері охорони і використання природно-заповідного фонду, що є підставами притягнення винних до юридичної відповідальності, міститься в Законі України «Про природно-заповідний фонд України» (стаття 64). Цей перелік дається

без розподілу відповідальності по видах і без встановлення конкретних стягнень.

Встановлено, що відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд несуть особи, винні у:

а) нецільовому використанні територій та об'єктів ПЗФ, порушенні вимог проектів створення та організації територій ПЗФ,

б) здійсненні в межах територій та об'єктів ПЗФ та їх охоронних зон забороненої господарської діяльності,

в) організації на територіях та об'єктах ПЗФ, в їх охоронних зонах господарської діяльності без попереднього проведення екологічної експертизи або з порушенням її висновків,

г) невжитті заходів щодо попередження і ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на території та об'єкти ПЗФ,

д) порушенні строків і порядку розгляду клопотань про створення територій та об'єктів ПЗФ,

е) порушенні вимог щодо використання територій та об'єктів ПЗФ,

є) перевищенні допустимих хімічних, фізичних, біотичних та інших впливів і антропогенних навантажень, порушенні вимог наданих дозволів на використання територій та об'єктів ПЗФ,

ж) псуванні, пошкодженні чи знищенні природних комплексів територій та об'єктів ПЗФ і зарезервованих для включення до його складу,

з) самочинній зміні меж, відведенні територій та об'єктів ПЗФ для інших потреб.

Цей перелік не є закритим, тобто законодавство України може встановлювати відповідальність і за інші порушення законодавства про природно-заповідний фонд.

Одночасно слід зазначити, що у спеціалізованому екологічному законодавстві визначені лише підстави притягнення до відповідальності (види правопорушень). Конкретні ж стягнення за їх вчинення передбачені в зведених кодифікаційних актах: заходи дисциплінарної відповідальності – в *Кодексі законів про працю*, адміністративної відповідальності – в *Кодексі України про адміністративні правопорушення*, кримінальної відповідальності – в *Кримінальному кодексі* України, засади майнової відповідальності – в *Цивільному кодексі* України та в спеціальних нормативно-правових актах.

До **дисциплінарної відповідальності** можуть притягатись особи, винні в невиконанні або неналежному виконанні своїх трудових обов'язків, пов'язаних зі здійсненням природоохоронних заходів. Такі обов'язки покладаються на них трудовим договором, укладеним між працівником та власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом. Види дисциплінарних стягнень та порядок їх накладення регулюються Кодексом законів про працю (КЗпП) від 10.12. 1971 р. (з наступними змінами та доповненнями). При цьому для окремих категорій працівників (державних службовців, працівників служби охорони природно-заповідного фонду, лісової охорони, рибоохорони та деяких інших) статутами і положеннями про дисципліну цих категорій працівників можуть передбачатись також інші дисциплінарні стягнення.

Дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатись також вищестоящими органами. Працівники, які займають виборні посади, можуть бути звільнені тільки за рішенням органу, який їх обрав, і лише з підстав, передбачених законодавством.

Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку.

Законодавство про працю вимагає чіткого дотримання процедури накладення дисциплінарного стягнення. Перш за все власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмові пояснення. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розписку.

За кожне порушення трудової дисципліни може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення. При обранні виду стягнення власник або уповноважений ним орган повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника.

Законодавство гарантує працівникові можливість оскарження дисциплінарного стягнення і встановлює порядок такого оскарження (глава XV КЗпП). Зокрема, у випадку звільнення з роботи працівник може безпосередньо звернутися до районного (міського) суду в місячний строк з дня вручення йому копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки.

Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення у вигляді догани працівника не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, то він вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення. Якщо працівник не допустив нового порушення трудової дисципліни і до того ж проявив себе як сумлінний працівник, то стягнення може бути зняте до закінчення одного року. Протягом строку дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівника не застосовуються.

Підставою притягнення до **адміністративної відповідальності** є вчинення винною особою (громадянином або посадовою особою) **адміністративного правопорушення**, передбаченого однією із статей Кодексу України про адміністративне правопорушення (далі - КпАП). Цей Кодекс містить спеціальну статтю 91, що встановлює адміністративну відповідальність за порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, деталізуючи коло таких правопорушень, а саме: здійснення в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх охоронних зон, а також територій, зарезервованих для наступного заповідання, забороненої господарської та іншої діяльності, порушення інших вимог режиму цих територій та об'єктів, самовільна зміна їх меж, невжиття заходів для попередження і ліквідації негативних наслідків аварій або іншого шкідливого впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду. Відповідні діяння тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Як додаткове стягнення при цьому може бути застосована конфіскація знарядь і засобів вчинення правопорушення та незаконно добутих природних ресурсів. Дещо підвищена адміністративна відповідальність встановлена для випадків вчинення відповідного діяння посадовою особою: штраф від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією знарядь і засобів вчинення правопорушення та незаконно добутих природних ресурсів чи без такої.. Цілий ряд інших статей КпАП передбачають адміністративну

відповідальність за правопорушення, які пов'язані з охороною біологічних ресурсів, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України. І хоча склади відповідних правопорушень безпосередньо не стосуються природно-заповідних територій, вчинення таких дій на території ПЗФ розцінюється як обтяжуюча обставина. Зокрема, статтею 88 КпАП встановлено відповідальність за незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу, в тому числі зоологічних і ботанічних колекцій. Такі дії тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих об'єктів або без такої і на посадових осіб - від п'яти до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих об'єктів або без такої.

Ті самі дії щодо видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України або охорона і використання яких регулюється відповідними міжнародними договорами України, тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих об'єктів або без такої і на посадових осіб – від семи до дванадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією цих об'єктів або без такої.

Стаття 88-1 КпАП встановлює адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від одного до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією об'єктів тваринного або рослинного світу чи без такої за порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу. При цьому якщо такі самі дії вчинені щодо об'єктів тваринного або рослинного світу, які перебували в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, занесених до Червоної книги України або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, відповідні дії тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією об'єктів тваринного або рослинного світу чи без такої.

Стаття 88-2 КпАП передбачає адміністративну відповідальність за порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними. Такі дії тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією колекції або без такої.

Відповідно до статті 90 КпАП встановлено відповідальність за порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, а саме за порушення умов оселення (зростання) таких видів, незаконне вилучення з природного середовища рослин, занесених до Червоної книги України, невиконання вимог наданих дозволів на вилучення з природного середовища та здійснення інших видів використання тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, а також порушення умов утримання тварин і рослин цих видів у ботанічних садах, дендрологічних та зоологічних парках, інших спеціально створених умовах, що призвело до їх загибелі. Відповідні порушення тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно добутого і на посадових осіб – від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно добутого.

На відміну від дисциплінарної відповідальності, до якої особи притягаються за рішенням керівника (власника) підприємства або вищестоящого органу, заходи адміністративного стягнення застосовуються районними (міськими) судами, або органами адміністративної юрисдикції, на які КпАП покладені відповідні повноваження. Так, відповідно до статті 221 КпАП, справи про правопорушення, передбачені статтями 88 – 88-2, а також статтями 90 та 91 розглядаються судьями районних (міських судів (стаття 221), а справи про правопорушення, передбачені статтею 87 КпАП – органами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі екології та природних ресурсів України (стаття 242-1).

Для притягнення осіб, винних у відповідних адміністративних правопорушеннях, до відповідальності, крім фактичної підстави (вчинення екологічного правопорушення), необхідно мати ще й **юридичну підставу**, тобто по факту виявленого правопорушення повинен бути складений протокол. Стаття 254 КпАП містить вимоги до цього протоколу. Він складається уповноваженими на те посадовою особою або представником громадської організації чи органу громадської самодіяльності. Протокол не складається у випадках, коли відповідно до закону штраф накладається і стягується, а попередження фіксується на місці вчинення правопорушення.

Як правило, обов'язок складання протоколу про адміністративне екологічне правопорушення законодавством покладається на органи

адміністративної юрисдикції, уповноважені розглядати справу по суті. Однак щодо категорії справ про адміністративні екологічні правопорушення, що розглядаються суддями районних (міських) судів, право складати протоколи надане органам мисливського господарства та органам рибоохорони (за статтею 88-1), а також підрозділам центрального органу виконавчої влади в галузі навколишнього природного середовища (за статтями 88, 88-1, 88-2, 90 та 91).

Розглянувши справу про адміністративне правопорушення, орган (посадова особа) виносить **постанову** по справі. Вимоги до змісту постанови встановлені в статті 283 КпАП. Якщо при вирішенні питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення органами (посадовими особами), переліченими у пунктах 1-4 статті 213 цього Кодексу, одночасно вирішується питання про відшкодування винним майнової шкоди, то в постанові по справі зазначаються розмір шкоди, що підлягає стягненню, порядок і строк її відшкодування. Постанова по справі повинна також містити вирішення питання про вилучені речі і документи, а також вказівку про порядок і строк її оскарження.

За найбільш тяжкі правопорушення, що містять ознаки складу злочину, тобто суспільно небезпечного діяння, передбаченого однією із статей Кримінального кодексу України, винні особи притягаються до **кримінальної відповідальності**.

Види кримінальних покарань та діапазон їх застосування передбачаються в Кримінальному кодексі України (далі – ККУ), прийнятого 5 квітня 2001 р. і введеного в дію 1 вересня 2001 р. За злочини проти довкілля можуть застосовуватись наступні види покарань, при умові, що вони передбачені відповідною статтею ККУ:

- *штраф,*
- *позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю,*
- *конфіскація майна,*
- *арешт,*
- *обмеження волі,*
- *позбавлення волі на певний строк.*

Всі кримінальні покарання поділяються на основні та додаткові. Як **основні** за екологічні злочини застосовуються штраф, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк. **Додатковим**

покаранням, що застосовується у відповідній сфері, є конфіскація майна. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може застосовуватися як основне, так і як додаткове покарання.

За один злочин може бути призначено лише одне основне покарання. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань.

Злочинами проти довкілля, за які може застосовуватись кримінальна відповідальність, в Україні, зокрема, визнається **умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду** (стаття 252 ККУ). Кримінальну відповідальність передбачено також за незаконну порубку «дерев і чагарників, що заподіяло істотну шкоду, у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах» (стаття 246 ККУ).

Незаконне полювання є правопорушенням, за яке може наступити як адміністративна, так і кримінальна відповідальність, остання – при наявності обтяжуючих (так званих кваліфікаційних) ознак. При цьому однією з підстав, що дає право кваліфікувати незаконне полювання як кримінальний злочин, є вчинення незаконного полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України (стаття 248 ККУ).

Практично завжди при вчиненні екологічного правопорушення заподіюється **майнова шкода**. Така шкода підлягає відшкодуванню в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення (стаття 69 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища»). Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Стаття 65 Закону «Про природно-заповідний фонд України» визначає особливості застосування цивільної відповідальності за порушення відповідного законодавства. Зокрема, розміри шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про ПЗФ, визначаються на основі кадастрової еколого-економічної оцінки включених до його складу територій та об'єктів, що проводиться

відповідно до Закону, та спеціальних такс, які затверджуються Кабінетом Міністрів України. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1998 р. № 521 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» було затверджено такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної природним комплексам територій та об'єктів ПЗФ юридичними і фізичними особами внаслідок:

- *незаконної рубки або пошкодження деревних видів рослин і таких, що мають здерев'яніле стебло, до ступеня припинення росту (додаток 1 до відповідної Постанови),*
- *пошкодження деревних видів рослин і таких, що мають здерев'яніле стебло, до ступеня неприпинення росту (додаток 2),*
- *знищення або пошкодження лісових культур, молодянку природного походження, самосіву на площах, призначених для лісовідновлення, сіянців і саджанців у розсадниках та на плантаціях, газонів і квітників (додаток 3 до відповідної Постанови),*
- *знищення або пошкодження трав'яного покриву (додаток 4 до відповідної Постанови),*
- *незаконного збору (або знищення) дикорослих нижчих і вищих трав'янистих рослин, їх квітів і плодів, ягід, горіхів, лікарської та технічної сировини, живиці та інших деревних соків, лісової підстилки, другорядних лісових матеріалів, грибів (додаток 5),*
- *незаконного добування чи знищення тварин, пошкодження або знищення їх жител, місць перебування і розмноження (додаток 6 до відповідної Постанови),*
- *пошкодження карстово-спелеологічних, геологічних та гідрологічних об'єктів (додаток 7 до відповідної Постанови),*
- *проїзду транспорту, прольоту та посадки літальних апаратів (додаток 8 до відповідної Постанови),*
- *самовільного використання їх земель (додаток 9),*
- *знищення або пошкодження інформаційно-охоронних та інших знаків (додаток 10 до відповідної Постанови),*
- *знищення або пошкодження осушувальних каналів, дренажних і протиерозійних систем, шляхів, рекреаційних об'єктів та інших споруд (додаток 11 до відповідної Постанови).*

Дія відповідних такс не поширюється на господарські зони національних природних парків та зони антропогенних ландшафтів біосферних заповідників, а також на види рослин і тварин, що занесені до Червоної книги України (для останніх передбачено спеціальна таксова відповідальність).

Відповідною Постановою не передбачені такси за порушення правил відпуску деревини на пні під час здійснення лісгосподарських заходів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду. За такі порушення застосовуються майнові стягнення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 16.03. 1993 р. № 188, збільшені у півтора рази.

Розмір відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів ПЗФ України, обчислюється за встановленими таксами уповноваженими посадовими особами Міністерства екології та природних ресурсів України і його органів на місцях, заповідників, національних природних парків та інших природоохоронних установ, підприємств, установ та організацій, у віданні яких перебувають території та об'єкти природно-заповідного фонду, а також інших спеціально уповноважених органів, яким надано право накладати адміністративні стягнення.

Як правило, обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду виникає в осіб, винних в правопорушенні. Екологічне законодавство, однак, передбачає і можливість настання майнової відповідальності без вини, так званої «об'єктивної», або «абсолютної» відповідальності. Обов'язок компенсувати заподіяну шкоду в цьому випадку покладається на осіб (фізичних чи юридичних), що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, якщо вони не доведуть, що така шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Майнова шкода, заподіяна об'єктам ПЗФ, може стягуватись із винних (відповідальних) осіб як одночасно з розглядом кримінальної справи чи справи про адміністративне правопорушення, так і незалежно від такого розгляду, в порядку цивільного судочинства.

3.9. МІЖНАРОДНІ ПРИРОДООХОРОННІ КОНВЕНЦІЇ ТА УГОДИ

Для вирішення актуальних питань сьогодення, а також з метою інтеграції України до світового співтовариства для розв'язання глобальних екологічних проблем наша держава активно співпрацює з міжнародними організаціями в сфері охорони навколишнього природного середовища.

Історія міжнародної екологічної співпраці почалася майже 150 років тому. У 1875 році Австро-Угорщина та Італія прийняли Декларацію про охорону птахів. У 1897 році Росія, Японія, США уклали угоду про спільне використання і охорону морських котиків у Тихому океані.

На даний час прийнято ряд природоохоронних конвенцій та угод світового, європейського, регіонального і міждержавного рівнів, які є чинними й для України (див табл. 11). В Україні вони є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства (ст. 19.1 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року).

Україна є стороною близько 70 міжнародно-правових актів універсального (глобального), регіонального та двостороннього характеру. Ратифіковані міжнародно-правові угоди є частиною національного законодавства України. Проте їх практична реалізація на національному рівні часто потребує вдосконалення.

Діяльність у рамках багатосторонніх угод з міжнародними організаціями дає змогу брати активну участь у переговорному процесі, залучати фінансову допомогу для вирішення нагальних внутрішніх екологічних проблем.

Основними напрямками співробітництва з міжнародними організаціями є:

- *охорона біологічного різноманіття;*
- *охорона транскордонних водотоків і міжнародних озер;*
- *зміна клімату;*
- *охорона озонowego шару;*
- *охорона атмосферного повітря;*
- *поводження з відходами;*
- *оцінка впливу на довкілля.*

11. Базові конвенції та угоди в галузі природно-заповідної справи

Назва, місце і рік започаткування конвенції, угоди	Мета конвенції, угоди	Секретаріат/ координаційний центр та його місцезнаходження
ВСЕСВІТНІ		
Конвенція про біологічне різноманіття (СВД; м.Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 1992 р.)	Збереження біологічного різноманіття, збалансоване використання його компонентів і справедливий розподіл благ, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів	Секретаріат конвенції (в рамках Програми ООН щодо довкілля - ЮНЕП), м.Монреаль, Канада
Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення (СІТЕС; Вашингтон, США, 1973 р.)	Регулювання торгівлі видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення	Секретаріат конвенції (ЮНЕП), м.Женева, Швейцарія
Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Конвенція про спадщину; Париж, Франція, 1972 р.)	Охорона культурної і природної спадщини, яка має унікальну і універсальну цінність, зокрема шляхом складення переліків об'єктів всесвітньої культурної і природної спадщини	Секретаріат ЮНЕСКО, м.Париж, Франція
Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція; м.Рамсар, Іран, 1971 р.)	Забезпечення збереження водно-болотних угідь, особливо тих, які мають міжнародне значення переважно для водоплавних птахів, шляхом сприяння збалансованому використанню, міжнарод-ному співробітництву та створення природоохоронних об'єктів	Бюро Рамсарської конвенції (Міжнародний союз охорони природи), м.Глен, Швейцарія
Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція; м.Бонн, ФРН, 1979 р.)	Створення умов для збереження мігруючих видів і районів їх існування шляхом здійснення, за необхідності, заходів суворого захисту і укладання міжнародних договорів	Секретаріат Боннської конвенції (ЮНЕП), м.Бонн, ФРН

Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці (м.Париж, Франція, 1994 р.)	Боротьба з опустелюванням і пом'якшення наслідків посухи в країнах, які потерпають від опустелювання, особливо в Африці, шляхом вжиття ефективних заходів на всіх рівнях у поєднанні з угодами про міжнародне співробітництво і партнерство у рамках комплексного підходу, що відповідає Порядку денному на XXI століття і спрямованого на досягнення сталого в уражених районах	Секретаріат конвенції (ЮНЕП), м.Бонн, Німеччина
ВСЕЄВРОПЕЙСЬКІ		
Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція; м.Берн, Швейцарія, 1979 р.)	Збереження популяцій дикої флори і фауни, особливо видів, що знаходяться під загрозою зникнення або є вразливими	Генеральний секретаріат Ради Європи, м.Страсбург, Франція
Європейської ландшафтна конвенція (м.Флоренція, Італія, 2000 р.)	Охорона ландшафтного різноманіття Європи	Генеральний секретаріат Ради Європи, м.Страсбург, Франція
Угода про збереження афро-свразійських мігруючих водно-болотних птахів (АЕWA; діє у рамках Боннської конвенції; м.Гаага, Нідерланди, 1995 р.)	Підтримка сприятливого статусу збереження мігруючих видів птахів водно-болотного комплексу або для відновлення цього статусу	Секретаріат угоди (ЮНЕП), м.Бонн, ФРН
Угода про збереження кажанів в Європі (EUROBATS; діє у рамках Боннської конвенції; м.Лондон, Великобританія, 1991 р.)	Створення умов для покращання збереження кажанів у Європі	Секретаріат угоди (ЮНЕП), м.Бонн, ФРН

Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (м.Софія, Болгарія, 1995 р.)	Суттєве зменшення загроз для біорізноманіття та ландшафтів Європи; відновлення біо- та ландшафтного різноманіття Європи; зміцнення екологічної цілісності всієї Європи; забезпечення всебічного залучення громадськості до вирішення питань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття	Генеральний секретаріат Ради Європи, м.Страсбург, Франція
РЕГІОНАЛЬНІ		
Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарестська конвенція, 1992 р.)	Скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища Чорного моря, запобігання йому, а також захист і збереження довкілля	Секретаріат конвенції (ЮНЕП-ПРООН), м.Стамбул, Туреччина
Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (м.Софія, Болгарія, 1994 р.)	Стале та збалансоване управління водними ресурсами, включаючи збереження, покращання та раціональне використання наземних і підземних вод водозбірної площі ріки	Секретаріат конвенції (ПРООН), Відень, Австрія
Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (м.Київ, Україна, 2003 р.)	Збереження, збалансоване використання та відновлення біологічного та ландшафтного різноманіття, забезпечення сталого соціально- економічного розвитку у Карпатах	Секретаріат конвенції (ПРООН), Відень, Австрія
Угода про збереження китоподібних Чорного, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану (діє у рамках Боннської конвенції; м.Монако, Монако, 1996 р.)	Досягнення та підтримка сприятливого статусу збереження китоподібних	Секретаріат угоди (ЮНЕП), м.Монако, Монако
Директива Європейського союзу # 79/409/ЕЕС про охорону диких птахів (Директива ЄС щодо диких птахів)	Охорона диких птахів і середовищ їх існування, зокрема шляхом створення спеціальних природоохоронних територій	Економічна комісія Європейського союзу, м.Париж, Франція

3.10. МІЖНАРОДНІ ПРИРОДООХОРОННІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Міжнародний союз охорони природи (МСОП) - International Union for Conservation of Nature – міжнародна організація, метою якої є збереження природних ресурсів.

Міжнародний союз охорони природи та природних ресурсів (МСОП)

Заснована в 1948 році, головний офіс знаходиться в місті Гланд (Швейцарія). Членами організації можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. На теперішній час членами МСОП є 78 країн, 112 урядових та 735 неурядових організацій (в тому числі й українських), а також велика кількість вчених з 181 країни.

Основним уставним видом діяльності МСОП є допомога співтовариствам будь-якого виду у справі збереження біорізноманіття і впровадження екологічно чистих та сталих методів використання природних ресурсів. З 1963 року видає Червоний Список Міжнародного Союзу Охорони Природи – найбільш всеосяжний збірник відомостей про охоронний статус рослин та тварин в усьому світі.

Комісії МСОП

У складі МСОП існують 6 комісій, що опікуються оцінкою світових природних ресурсів та подають інформаційну та дорадчу допомогу щодо справ збереження біорізноманіття:

1. Комісія з виживання видів (Species Survival Commission, SSC): допомагає МСОП в сфері технічних питань, пов'язаних з роботою по збереженню видів та проводить охоронні заходи щодо видів, котрі знаходяться під загрозою зникнення. Видає Червоний список МСОП. На 2006 рік налічувала 700 членів.

2. Комісія з охоронюваних територій (World Commission on Protected Areas, WCPA): займається питаннями організації нових та управління існуючими суходільних та морських природних охоронюваних територій. На 2006 рік налічувала 1300 членів.

3. Комісія з природоохоронного законодавства (Commission on Environmental Law, CEL): розробляє законодавчі концепції та інструменти, та надає консультативну допомогу в сфері природоохоронного законодавства та сталого природного розвитку територій. На 2006 налічувала 800 членів.

4. Комісія з освіти та комунікації (Commission on Education and Communication, SEC): розробляє методики виховання всіх рівнів, спрямовані на усвідомлення важливості збереження біорізноманіття. На 2006 рік налічувала 600 членів.

5. Комісія з екологічної, економічної та соціальної політики (Commission on Environmental, Economic and Social Policy, CEESP): проводить експертизу та розробляє рекомендації з оптимізації економічних та соціальних факторів для охорони довкілля та сталого розвитку природних екосистем із збереженням біорізноманіття. На 2006 рік налічувала 500 членів.

6. Комісія з менеджменту екосистем (Commission on Ecosystem Management, SEM): надає експертну підтримку з питань інтегрованого екосистемного підходу до управління природними та модифікованими екосистемами. На 2006 налічувала 400 членів.

3.11. МІЖНАРОДНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

У світі відомо щонайменше 1300 категорій природоохоронних територій, виділених у відповідності до законодавства кожної з країн. Різноманіття підходів до виділення категорій таких територій не дозволяє здійснити порівняння їх на міжнародному рівні.

З метою вирішення цієї проблеми у 1978 році Міжнародним союзом охорони природи (IUCN) було запропоновано універсальну міжнародну класифікацію природоохоронних територій (IUCN, 1978). У разі оптимального співвідношення категорій ПЗФ кожної з національних класифікацій стає можливим порівняння стану заповідності в кожній з держав по єдиній системі класифікації.

Історичний огляд

Сучасна класифікація категорій об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) в Україні, була затверджена у 1992 році Законом України «Про природно-заповідний фонд України».

Вона включає 11 категорій ПЗФ, відмінних за функційними характеристиками: біосферні заповідники, природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заповідні урочища, заказники, пам'ятки природи, дендропарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, зоопарки та ботанічні сади.

Категорії є нерівнозначними і потенційно мають передбачати різні підходи до підготовки положень про їх діяльність, та різні, специфічні для кожної з категорій, охоронні режими. Втім, національна система природоохоронних територій сформована в Україні, є відірваною від світових тенденцій.

Спробуємо порівняти категорії ПЗФ України із системою категорій ПЗФ IUCN (див. табл. 12).

Збір інформації та її аналіз щодо світової практики заповідання природних об'єктів здійснює міжнародна громадська організація – Міжнародний союз охорони природи (МСОП), заснована в 1948 р. Основним уставним видом діяльності МСОП є допомога співтовариствам будь-якого виду у справі збереження біорізноманіття і впровадження екологічно чистих та сталих методів використання природних ресурсів.

Згідно із класифікацією природоохоронних територій МСОП (1994 р.), яка є найбільш визнаною серед інших міжнародних класифікацій, природоохоронні території світу можуть бути шести категорій.

12. Категорії природно-заповідних територій МСОП (за Davey, 1998; Андрієнко, Онищенко, Клєстов та інші, 2001)

Індекс категорії	Назва		Характер управління й охорони
	англійською	українською	
категорія I	Strict Protection	Територія суворої охорони	-
	Ia	Strict Nature Reserve	управління спрямоване переважно на наукові дослідження
	Iб	Wilderness Area	здійснюється охорона дикої природи без втручання в природні процеси
категорія II	National Park	Національний парк	управління з метою збереження екосистем та для цілей рекреації
категорія III	Natural Monument	Пам'ятка природи	управління з метою охорони специфічних природних рис
категорія IV	Habitat/Species Management Area	Територія для збереження природних середовищ і видів	здійснюється охорона певних типів природних середовищ та/або окремих видів флори і фауни чи їх груп
категорія V	Protected Landscape/Seascape	Територія охорони ландшафту / морська акваторія	поєднується збереження ландшафтів та/або акваторій і рекреація
категорія VI	Managed Resource Protected Area	Територія охорони ресурсів	збереження природних цінностей забезпечується шляхом сталого використання природних ресурсів

Стисло розглянемо категорії природоохоронних територій МСОП, оскільки при вирішенні питань міжнародного співробітництва в галузі заповідної справи важливе оперування деякими спільними для різних країн категоріями ПЗФ. Зокрема, важливим є співставлення категорій ПЗФ України, з категоріями МСОП.

Природний резерват суворої охорони (підкатегорія Ia) визначається як ділянка суші та/або моря, яка містить визначні або репрезентативні екосистеми, геологічні або фізіологічні особливості та/або види, які представляють інтерес для наукових досліджень та/або моніторингу довкілля.

Цілі управління природним резерватом суворої охорони зводяться до збереження природних середовищ, екосистем, видів, ландшафтів та екологічних процесів у них непорушеними настільки, наскільки це можливо. Зокрема, через обмеження доступу людей до резервату й мінімізації зовнішніх впливів шляхом ретельного планування і виконання дослідницьких та інших дозволених робіт.

Територія природного резервату суворої охорони має бути достатнього розміру, щоб гарантувати цілісність її екосистем та досягнення цілей управління, заради яких ця територія була заповідана. Ця територія має бути поза прямим антропогенним впливом як на час створення, так і надалі. Збереження біорізноманіття тут можливе без активного менеджменту або реконструкції природних середовищ (що й відрізняє резерват від категорії IV).

Територія для збереження дикої природи (підкатегорія Ib) – це велика незмінена або слабко змінена ділянка суші та/або моря, де зберігся природний характер території без великих населених пунктів і постійного її відвідування населенням, охорона та управління якою спрямовані на збереження даної території в природному стані.

Загальна мета управління цією природно-заповідною категорією – забезпечити прийдешнім поколінням людей можливість відчувати насолоду від спілкування з природою, яка не була істотно порушена, підтримувати протягом тривалого часу її головні особливості й давати можливість місцевому населенню підтримувати притаманний їм спосіб життя.

Рис. 2. Природний заповідник «Горгани» Категорія І а

Рис. 3. Національний парк Серенгеті в Танзанії є виділеною дикою територією Категорія І б

Територія для збереження дикої природи повинна мати високу природну якість, не зазнавати суттєвого антропогенного впливу, включати визначні екологічні, геологічні, фізико-географічні або інші об'єкти, що становлять наукову, освітню, естетичну, історичну та іншу цінність. Важливим є також те, що ця територія надавала можливості для усамітнення людей, що зрідка можуть насолоджуватись дикою природою, з використанням простих, тихих, не забруднюючих довкілля транспортних засобів (маються на увазі немоторизовані засоби пересування). Для того, щоб забезпечити зазначені цілі заповідання, територія для збереження дикої природи має бути досить значних розмірів.

Національний парк (категорія II) – це природна територія, призначена для охорони екологічної цілісності однієї або більше екосистем, недопущення їх руйнування й експлуатації, що має стати основою для забезпечення духовних, наукових, освітніх, рекреаційних і туристичних потреб населення, сумісних з цілями збереження природного довкілля.

Загальна мета управління національними парками полягає в охороні природних і мальовничих території національного та міжнародного значення для реалізації духовних, наукових, освітніх, рекреаційних або туристичних потреб, увіковічення в природному стані репрезентативних зразків фізико-географічних регіонів, угруповань, генетичних ресурсів і видів, забезпечення їх стійкості та різноманіття. Відвідування природного парку має бути на рівні, за якого його територія підтримується в природному або близькому до нього стані, але при цьому приймаються до уваги потреби місцевого населення у використанні природних ресурсів парку такою мірою, яка не суперечить іншим цілям його управління.

Територія національного парку має включати репрезентативні для біогеографічного регіону типи ландшафтів, де види рослин і тварин, екотопи та геоморфологічні об'єкти мають особливе духовне, наукове, освітнє, рекреаційне і туристичне значення. Ця територія також має бути достатньо великою і включати одну або більше цілісних екосистем, суттєво незмінених людською діяльністю.

Пам'ятка природи (категорія III) – це територія, яка містить одну або більше специфічних природних або природно-культурних цінностей, які є визначними або унікальними через їх рідкісність, типовість, естетичні якості або культурне значення.

Рис. 4. Національний природний парк «Подільські Товтри», Категорія II

Рис. 5. Комплексна пам'ятка природи «Добротівські відслонення», Івано-Франківська область, Категорія III

Мета управління ними полягає в довічному збереженні цих цінностей і, за можливості, їх дослідження та використання в освітніх цілях і для одержання естетичної насолоди. Діяльність, що визнається за шкідливу для цілей заповідання, виключається й попереджується. Територія пам'ятки природи має включати одну або більше значних цінностей (до яких, наприклад, належать ефектні водоспади, печери, кратери, відслонення з викопними рештками, піщані дюни разом з унікальною або репрезентативною фауною і флорою тощо). Її розміри мають бути достатніми, щоб зберегти її цінності.

Територія для збереження природних середовищ і видів (категорія IV) є ділянкою суші та/або моря, в межах якої здійснюються заходи, що гарантують збереження окремих типів природних середовищ та/або видів флори і фауни. Отож, головною метою управління цими територіями є збереження та підтримка тих особливостей природних середовищ, що необхідні для збереження важливих видів флори і фауни, їх угруповань, шляхом вживання певних дій та особливого менеджменту. За провідні види діяльності визнаються наукові дослідження та моніторинг довкілля, оскільки саме вони є основою сталого менеджменту природних ресурсів. Важливим видом діяльності є також використання окремих природних комплексів для освіти людей, усвідомлення ними цінностей природних середовищ і необхідності управління збереженням дикої природи.

Територія для збереження природних середовищ і видів повинна відігравати важливу роль в охороні природи і виживанні видів, тому такою територією часто визначаються природні комплекси, що є місцями розмноження тварин, водно-болотні угіддя, коралові рифи, естуарії, луки, ліси або місця відкладання ікри, включаючи поля «випасу» в морях. Ця територія має бути важливою для існування національно чи місцево (регіонально) важливої флори. Охорона цих природних середовищ часто залежить від активних втручань і здійснення спеціальних заходів, що відрізняє цю категорію від підкатегорії Ia).

Її розміри залежать від потреб видів, які охороняються, і можуть знаходитись в діапазоні від відносно малої до дуже значної за площею.

Територія охорони ландшафту / морська акваторія (категорія V) - ділянка суші та/або моря, де в результаті тривалої взаємодії людини і природи виникла особлива територія (акваторія) із значною естетичною, екологічною та/або культурною цінністю. Часто вона

відзначається високим біологічним і ландшафтним різноманіттям. Збереження цілісності традиційної взаємодії людини і природи є необхідним для охорони, підтримання та еволюції такого ландшафту. Отже, підтримка цієї гармонійної взаємодії природних і культурних складових ландшафту шляхом його охорони та продовження традиційного використання земель, будівельної практики, культурних традицій, стилю життя місцевих общин, збереження їх соціального та культурного устрою визнається за головну мету управління охоронюваним ландшафтом. Поряд із цим необхідно підтримувати різноманіття ландшафтів та природних середовищ, а також пов'язаних з ними видів і екосистем, припиняти та попереджати використання земель і дії, які є несумісними з цілями збереження ландшафту. Важливим є забезпечення можливостей для рекреації та туризму, які за специфікою і масштабом співзвучні особливостям даного ландшафту, підтримувати наукову та освітню діяльність, які сприяють довготерміновому росту добробуту місцевого населення.

Територія охоронюваного ландшафту має охоплювати ландшафти високої пейзажної цінності з різноманіттям екотопів, флори і фауни, а також із зразками традиційного або унікального використання землі, місцевих звичаїв і вірувань. Ця територія має надавати можливості для рекреації та туризму в рамках повсякденного стилю життя та економічної діяльності місцевого населення.

Територія охорони ресурсів (категорія VI) складається переважно з незмінених природних комплексів, управління якими спрямоване на забезпечення довготривалої охорони та збереження біорізноманіття, й, водночас, спрямоване на стале забезпечення населення дарами (продуктами) природи. Територія має відповідати загальному визначенню природно-заповідної території (його дефініцію МСОП див. вище).

Управління такими територіями включає охорону та підтримку біорізноманіття та інших природних цінностей території поряд із підтримкою екологічно обґрунтованих технологій, що забезпечують стале виробництво продукції.

Не менше двох третин території охорони ресурсів мають знаходитись в природному стані як на сучасному етапі, так і в майбутньому. При цьому вона може включати ряд модифікованих екосистем і, навіть, великі комерційні плантації. Вона має бути достатньо великою, щоб витримувати використання ресурсів без значної шкоди для довготривалого збереження її природних цінностей.

Рис. 6. Галапагоські острови, Еквадор. Доглядається відповідно до умов категорії IV з метою збереження автохтонної флори і фауни на островах

Рис. 7. Корали Великого Бар'єрного Рифу, парк Reef Marine, Австралія, Категорія V

Як видно із наведених цілей управління природно-заповідними територіями різних категорій МСОП, ці цілі для багатьох категорій збігаються. Проте, вони мають для них різний ступінь важливості (пріоритетності).

Українська система категорій природно-заповідного фонду загалом дуже близька до категорій МСОП, хоча й має свою специфіку. В ПЗФ України присутні аналоги всім першим п'яти категоріям МСОП. Що ж стосується категорії VI «Територія охорони ресурсів», то в ПЗФ України аналогів їй немає, хоча певні паралелі можна наводити з іншими територіями, що підлягають охороні. До останніх належать насамперед природоохоронні ліси групи I, частина експлуатаційних лісів групи II, експлуатація яких здійснюється помірними темпами (див. Лісовий кодекс України), а також території водозахисних зон (відповідно до Водного кодексу України).

Природні заповідники України відповідають категорії I «Територія суворої охорони» (одночасно обом підкатегоріям Ia «Природний резерват суворої охорони» та Ib «Територія для збереження дикої природи»).

Категорія «біосферний заповідник», яка виділяється в Україні, відсутня у сучасній класифікації природно-заповідних територій за МСОП.. Пояснюється це тим, що за Севільською стратегією (1995 р.) біосферні заповідники (резервати) ЮНЕСКО не розглядаються як природно-заповідні території. Разом із цим, в складі кожного біосферного заповідника є територія (функціональна зона) природного ядра, яка має статус природоохоронної території. Природоохоронні території певної категорії можуть входити і до складу буферної зони біосферного заповідника. Отже, біосферний заповідник є поєднанням функцій збереження біорізноманіття і сталого суспільно-економічного розвитку, однак МСОП як природоохоронна територія не розглядається.

Національні природні парки України виконують ті ж функції та переслідують ті ж цілі управління, що й «Національні парки» за категорією II МСОП. Разом із тим, значні за площею господарські зони НПП України свідчать про наявність у них елементів категорії V «Охоронюваний ландшафт/морська акваторія», а та обставина, що кожен з українських НПП включає заповідну зону, дозволяє говорити про присутність тут елементу першої категорії МСОП. Варто також зазначити, що функціональне зонування та функції наших національних природних парків роблять їх дуже схожими на біосферні

заповідники ЮНЕСКО.

Критерії до відбору та функції пам'яток природи ПЗФ України співзвучні пам'яткам природи (категорія III) за класифікацією МСОП

Заказники як загальнодержавного, так і місцевого значення, а також заповідні урочища України повністю підпадають під категорію МСОП IV «Територія для збереження природних середовищ і видів».

Категорія «регіональний ландшафтний парк» відповідає категорії МСОП під номером V «Територія охорони ландшафту/морська акваторія».

Розглянуті вище категорії ПЗФ України відносяться до природних територій. Такі ж вітчизняні категорії ПЗФ, які є штучно створеними об'єктами, а саме - ботанічний сад, дендрологічний парк, зоологічний парк, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, є підстави розглядати як відповідні категорії V МСОП «Охоронюваний ландшафт/морська акваторія». Ці підстави ґрунтуються на тому, що штучно створені об'єкти, які входять до ПЗФ України, розглядаються як території, де склалися гармонійні відносини між людиною та природним середовищем, ці території становлять високу естетичну, культурну та/або екологічну цінність і через це підлягають охороні. Таке тлумачення штучно створених об'єктів ПЗФ загалом збігається з визначенням категорії V МСОП.

4. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Виберіть правильне визначення об'єкту ПЗФ:

- а) ПЗФ становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища;
- б) ПЗФ становлять ділянки суші де охороняються червонокнижні види рослин та тварин;
- в) ПЗФ становлять ділянки суші і водного простору для підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища;
- г) ПЗФ становлять моніторингові ділянки де проводять дослідження за змінами навколишнього середовища.

2. При створенні парків-пам'яток садово-паркового мистецтва ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами:

- а) вилучається з господарського використання лише половина ділянки;
- б) повністю вилучаються з господарського використання;
- в) земельна ділянка вилучається або не вилучається з господарського використання;
- г) земельна ділянка не вилучається з господарського використання.

3. При створенні природних заповідників, національних природних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків і зоологічних парків ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами:

- а) повністю вилучаються з господарського використання;
- б) вилучається з господарського використання лише половина ділянки;
- в) земельна ділянка не вилучається з господарського використання;
- г) земельна ділянка надається в оренду.

4. При створенні природних заповідників ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються юридичним особам:

- а) в постійне користування;
- б) надається в оренду;
- в) в тимчасове користування;
- г) в тимчасове користування строком до 5 років.

5. При створенні національних природних парків ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються юридичним особам:

- а) в тимчасове користування строком до 5 років;
- б) надається в оренду;
- в) в тимчасове користування;
- г) в постійне користування.

6. При створенні ботанічних садів ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються юридичним особам:

- а) в тимчасове користування строком до 5 років;
- б) надається в оренду;
- в) в постійне користування;
- г) в тимчасове користування.

7. При створенні дендрологічних парків ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються юридичним особам:

- а) в тимчасове користування строком до 5 років;
- б) в постійне користування;
- в) надається в оренду;
- г) в тимчасове користування.

8. Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду визначається відповідно до:

- а) Конституції України;
- б) Закону України «Про створення екомережі»;
- в) Закону України «Про природно-заповідний фонд України»;
- г) Закону України «Про навколишнє середовище».

9. На теперішній час частка територій природно-заповідного фонду від загальної площі території України становить:

- а) 4,2%;
- б) 6,8%;
- в) 2,8%;
- г) 13%.

10. Зазначте категорію ПЗФ для біосферних заповідників:

- а) приватного значення;
- б) загальнодержавного значення;
- в) міжнародного значення;
- г) місцевого значення.

11. Природні заповідники в Україні це природоохоронні установи, які мають значення:

- а) міжнародне
- б) загальнодержавне;
- в) місцеве;
- г) регіональне.

12. Залежно від своєї природоохоронної, екологічної, наукової й іншої цінності заказники можуть мати значення:

- а) загальнодержавне;
- б) загальнодержавне і місцеве;;
- в) місцеве;
- г) регіональне.

13. Функціональне призначення заповідних урочищ це:

- а) збереження ярових масивів;
- б) збереження у природному стані цілісних ландшафтів;
- в) збереження боліт та озер;
- г) відтворення природних екосистем.

14. Регіональні ландшафтні парки в Україні є природоохоронними рекреаційними установами, які мають значення:

- а) загальнодержавне;
- б) регіональне, місцеве;
- в) місцеве;
- г) міжнародне.

15. Пам'ятками природи визнаються:

- а) унікальні, мальовничі утвори природи;
- б) типові екосистеми;
- в) відновлені екосистеми;
- г) зональні ландшафти.

16. Відповідно до законодавства ботанічний сад є установою, насамперед:

- а) господарсько-рекреаційною;
- б) науково-дослідною природоохоронною;
- в) еколого-освітньою;
- г) освітньо-рекреаційною.

17. Відповідно до законодавства зоологічний парк є установою, насамперед:

- а) господарською;
- б) природоохоронною культурно-освітньою;
- в) науково-дослідною;

г) рекреаційною.

19. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від ступеня унікальності, естетичної, наукової, природоохоронної, рекреаційної й оздоровчої цінності можуть мати значення:

- а) загальнодержавне;
- б) регіональне;
- в) місцеве;
- г) загальнодержавне і місцеве;

20. Зоопарки, як об'єкти ПЗФ відповідно до наукової, культурної, естетичної і господарської цінності колекцій можуть мати значення:

- а) загальнодержавне і місцеве;
- б) регіональне;
- в) місцеве;
- г) загальнодержавне.

21. Визначте категорію ПЗФ для заповідних урочищ:

- а) загальнодержавного значення;
- б) приватного значення;
- в) загальнодержавного чи місцевого значення;
- г) місцевого значення.

22. Вкажіть, які функціональні зони виділяють на території національних природних парків у відповідності до Закону України "Про природно-заповідний фонд України":

- а) заповідна, регульованої рекреації, стаціонарної рекреації, господарська;
- б) заповідна, регульованої рекреації, тимчасової рекреації, господарська;
- в) транспортна зона, регульованої рекреації, стаціонарної рекреації, господарська;
- г) заповідна, антропогенних ландшафтів, стаціонарної рекреації, господарська.

23. У межах територій біосферних заповідників виділяють такі функціональні зони:

- а) заповідна зона;
- б) заповідна зона, буферна зона, зона антропогенних ландшафтів;
- в) заповідна зона, зона порушених екосистем;
- г) заповідна зона, буферна зона.

24. Збереження, вивчення, акліматизація, розмноження рідкісних видів місцевої і світової флори, наукова і освітня робота – це завдання:

- а) ботанічних садів;
- б) заповідних урочищ;

- в) біосферних заповідників;
- г) заказників.

25. Які функціональні зони виділяють в межах територій ботанічних садів?

- а) абсолютно заповідна, зона регульованої рекреації, зона стаціонарної рекреації, господарська зона;
- б) експозиційна зона, наукова, заповідна, адміністративно-господарська;
- в) заповідна, буферна, зона антропогенних ландшафтів;
- г) абсолютно заповідна, зона регульованої рекреації, наукова.

26. Залежно від екологічної, наукової, естетичної, оздоровчої та іншої цінності території та об'єкти ПЗФ можуть бути:

- а) приватного значення;
- б) комерційного значення;
- в) загальнодержавного і місцевого значення;
- г) комунального значення.

27. Збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується шляхом:

- а) встановлення екологічних постів;
- б) встановлення заповідного режиму;
- в) прокладання екологічних стежок;
- г) проведення екскурсій.

28. Проекти організації територій ботанічних садів, дендропарків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва розробляються з урахуванням:

- а) положення об'єкта в Екологічній мережі;
- б) місцевих органів архітектури та інженерних споруд;
- в) положення об'єкта відносно автомагістралей;
- г) положення об'єкта відносно меж населених пунктів.

29. Екологічна стежка це:

- а) звичайна стежина в лісі;
- б) спеціальний маршрут, який формується на територіях ПЗФ з метою демонстрації природоохоронних, естетичних та культурних цінностей;
- в) спеціальний маршрут, який прокладається в рекреаційній зоні на об'єктах ПЗФ;
- г) лісова дорога.

30. До Червоної книги України занесені:

- а) зникаючі види рослин, тварин, грибів, папоротей;
- б) рослинні угруповання;

- в) популяції рідкісних тварин;
- г) вимерлі види тварин, рослин.

31. До Зеленої книги України занесені:

- а) зникаючі види рослин, тварин, грибів, папоротей;
- б) рідкісні та зникаючі рослинні угруповання;
- в) популяції рідкісних тварин;
- г) вимерлі види тварин, рослин.

32. Червона книга України має статус:

- а) офіційного видання;
- б) наукової монографії;
- в) довідкового видання;
- г) популярного ілюстрованого каталогу.

33. Зелена книга України має статус:

- а) офіційного видання;
- б) наукової монографії;
- в) довідкового видання;
- г) популярного ілюстрованого каталогу.

34. Об'єктами охорони за Зеленою книгою України є:

- а) види рослин;
- б) ландшафти;
- в) біотопи;
- г) фітоценози.

35. Об'єкти Червоної книги України відносяться до природних ресурсів:

- а) регіонального значення;
- б) загальнодержавного значення;
- в) місцевого значення;
- г) міжнародного значення

36. Червона книга МСОП має значення:

- а) світове;
- б) континентальне;
- в) національне;
- г) регіональне.

37. Підставою для застосування заходів юридичної відповідальності є:

- а) прогулянки по заповідній зоні в НПП;
- б) розведення багаття в НПП;
- в) спортивне рибальство в НПП;
- г) вчинення екологічного правопорушення.

38. Екологічним правопорушенням вважають:

- а) прогулянки по заповідній зоні в НПП;
- б) протиправне, як правило винне, діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на встановлений в Україні екологічний правопорядок і заподіяло чи реально загрожує заподіяти екологічну шкоду;
- в) спортивне рибальство в НПП;
- г) прогулянки в НПП тривалістю 15 годин.

39. За порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними, передбачено:

- а) дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність;
- б) адміністративну та кримінальну відповідальність;
- в) дисциплінарну відповідальність;
- г) адміністративну відповідальність.

40. За знищення Червонокнижних видів рослин та тварин передбачено:

- а) дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність;
- б) кримінальну відповідальність;
- в) дисциплінарну відповідальність;
- г) адміністративну відповідальність.

41. Злочинами проти довкілля, за які може застосовуватись кримінальна відповідальність, в Україні є:

- а) умисне знищення або пошкодження об'єктів природно-заповідного фонду;
- б) розведення багаття на об'єктах ПЗФ;
- в) купання у водоймах на об'єктах ПЗФ.
- г) ночівля на об'єктах ПЗФ.

42. Кримінальну відповідальність передбачено за:

- а) розведення багаття на об'єктах ПЗФ;
- б) купання у водоймах на об'єктах ПЗФ.
- в) незаконну порубку дерев і чагарників, що заподіяло істотну шкоду на об'єктах ПЗФ;
- г) ночівля на об'єктах ПЗФ.

43. Які об'єкти ПЗФ належать до національних природних парків?

- а) Асканія-Нова, Горгани, Святі гори;
- в) Шацький, Синевир, Поліський;
- г) Двуречанський, Святі гори, Шацький.

44. Які об'єкти ПЗФ належать до біосферних заповідників?

- а) Асканія-Нова, Горгани, Святі гори;
- б) Карпатський, Дунайський, Чорноморський;
- в) Шацький, Синевир, Поліський;
- г) Двуречанський, Святі гори, Слобожанський.

45. Які об'єкти ПЗФ належать до природних заповідників?

- а) Слобожанський, Двуречанський, Бурлуцький;
- б) Карпатський, Дунайський, Чорноморський;
- в) «Медобори», Древянський, «Розточчя»;
- г) Двуречанський, Святі гори, Слобожанський.

46. Які об'єкти ПЗФ належать до заказників?

- а) Бурлуцький, Вовчанський, Катеринівський;
- б) Рівненський, Черемський, Поліський;
- в) Шацький, Синевир, Гомільшанські ліси;
- г) Карпатський, Дунайський, Чорноморський.

47. Які об'єкти ПЗФ належать до дендропарків?

- а) Асканія-Нова, Горгани, Святі гори;
- б) Сирецький, Устимівський, Олександрія;
- в) Рівненський, Черемський, Поліський;
- г) Нікитський, Криворізький, Луцький.

48. Які об'єкти ПЗФ належать до ботанічних садів?

- а) Асканія-Нова, Карпатський, Дунайський;
- б) Святі гори, Шацький, Яворівський;
- в) Рівненський, Черемський, Поліський;
- г) Нікитський, Криворізький, Луцький.

49. Які національні природні парки є в Харківській області?

- а) «Слобожанський», «Сколівські Бескиди»;
- б) «Шацький», «Синевир», «Гомільшанські ліси»;
- в) «Слобожанський», «Яворівський»;
- г) «Двуречанський», «Гомільшанські ліси», «Слобожанський».

50. Які заказники, загальнодержавного значення є в Харківській області?

- а) Слобожанський, Двуречанський, Бурлуцький;
- б) Гомільшанські ліси, Бурлуцький, Вовчанський;
- в) Бурлуцький, Вовчанський, Катеринівський;
- г) Двуречанський, Вовчанський, Слобожанський.

51. Природно-територіальні комплекси Українських Карпат представлені такими національними природними парками:

- а) «Синевир» та «Сколівські Бескиди»;
- б) «Подільські Товтри» та «Шацький»;
- в) «Гетьманський» та «Яворівський»;
- г) «Ічнянський» та «Голосіївський».

52. Яка кількість біосферних заповідників функціонує на території України?

- а) 3;
- б) 4;
- в) 5;
- г) 19.

53. На сьогодні мережа природних заповідників України складає:

- а) 17 об'єктів;
- б) 18 об'єктів;
- в) 19 об'єктів;
- г) 20 об'єктів.

54. На сьогодні мережа національних природних парків України складає:

- а) 5 об'єктів;
- б) 18 об'єктів;
- в) 20 об'єктів;
- г) 53 об'єкти.

55. Яка кількість ботанічних садів загальнодержавного значення входить до складу ПЗФ України?

- а) 5;
- б) 18;
- в) 19;
- г) 53.

56. Яка кількість дендрологічних парків загальнодержавного значення входить до складу ПЗФ України?

- а) 5;
- б) 18;
- в) 20;
- г) 53.

57. Одним із способів зменшення впливу людей на об'єкти ПЗФ є:

- а) зонування території, при якому виділяються території з різним ступенем рекреаційного навантаження;
- б) встановлення огорожі навколо об'єкта ПЗФ;

- в) будівництво шлагбаунів;
- г) будівництво охоронних постів і виставлення охорони.

58. До установ ПЗФ України, які організовують і здійснюють рекреаційну діяльність, відносяться:

- а) пам'ятки природи;
- б) природні заповідники;
- в) заказники;
- г) національні природні парки (НПП).

59. Особливо цінні лісові природні комплекси – це:

- а) цінні культури;
- б) молодняки;
- в) праліси;
- г) розсадники.

60. Рамсарська Конвенція забезпечує охорону:

- а) водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення;
- б) мігруючих видів;
- в) біологічного різноманіття;
- г) флори, фауни та природного середовища.

61. Природно-заповідну справу із садово-парковим господарством найбільш тісно пов'язують:

- а) спільні завдання щодо об'єктів збереження;
- б) рекреаційні проблеми;
- в) еколого-освітня діяльність;
- г) ландшафтна архітектура, створення декоративних садів.

62. Складовими елементами Національної екологічної мережі згідно Закону України «Про екологічну мережу України» є :

- а) ключові, буферні території, екологічні коридори, відновлювальні території;
- б) природні заповідники, заповідні урочища, меридіональні коридори, території рекультивациі та території рекреації;
- в) заповідні ядра, охоронні зони, перехідні зони, території природного розвитку.
- г) біосферні заповідники, природні заповідники, екологічні коридори.

5. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА ЕКЗАМЕН

1. Які основні завдання природно-заповідної справи?
2. Історія розвитку заповідної справи. Охарактеризувати основні етапи.
3. Мета створення заповідних об'єктів у минулі і теперішні часи.
4. Перші заповідні об'єкти на території України і в світі, їх характеристика.
5. Історія становлення та характеристика змісту програми Літопис природи.
6. Перспективи розвитку заповідної справи в Україні і в світі.
7. Законодавство України про природно-заповідний фонд.
8. Категорії територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.
9. Основні функції територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Наведіть приклади.
10. Який порядок створення й оголошення територій і об'єктів природно-заповідного фонду?
11. Основні характерні риси та відмінності окремих категорій природно-заповідного фонду.
12. Охарактеризувати об'єкти природно-заповідного фонду, які мають загальнодержавне значення.
13. Охарактеризувати об'єкти природно-заповідного фонду, які мають загальнодержавне і місцеве значення.
14. Біосферні заповідники України як структурні елементи світової мережі біосферних заповідників.
15. Біосферні заповідники, їх роль у збереженні унікальних та типових екосистем, біорізноманіття та генофонду видів.
16. Природні заповідники, їх роль у збереженні унікальних та типових екосистем, біорізноманіття та генофонду видів.
17. Національні природні парки, їх роль у збереженні біотичного й ландшафтного різноманіття.
18. Функціональне зонування території біосферних заповідників.
19. Функціональне зонування території національних природних парків.
20. Регіональні ландшафтні парки, їх роль у збереженні біотичного й ландшафтного різноманіття.
21. Заказники, їх роль у збереженні біотичного й ландшафтного різноманіття.
22. Пам'ятки природи, їх роль у збереженні біорізноманіття.
23. Заповідні урочища, їх роль у збереженні біорізноманіття.

24. Ботанічні сади, їх роль у збереженні біорізноманіття.
25. Дендрологічні парки, їх роль у збереженні біотичного різноманіття.
26. Дендрологічні парки України загальнодержавного значення. Назвати, охарактеризувати.
27. Зоологічні парки, їх роль у збереженні біорізноманіття.
28. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, їх роль у збереженні біотичного й ландшафтного різноманіття.
29. Охарактеризувати природно-заповідні об'єкти природного походження.
30. Охарактеризувати природно-заповідні об'єкти штучного походження.
31. Поліфункціональне значення природно-заповідних об'єктів. Навести приклади.
32. Порівняльна характеристика функціонального зонування територій природно-заповідного фонду різних категорій.
33. Назвіть основні чинники впливу на біотичне різноманіття України.
34. Червона книга України, як офіційний державний документ.
35. Зелена книга України, як офіційний державний документ.
36. Рідкісні та зникаючі рослини України, які заходи їх охорони.
37. Рідкісні та зникаючі тварини України, які заходи їх охорони.
38. Рідкісні та зникаючі рослини і тварини вашої місцевості, заходи їх охорони.
39. Охарактеризувати Червону книгу МСОП.
40. Охарактеризувати Європейський Червоний список.
41. Охарактеризувати обласні "червоні списки"?
42. Види відповідальності за порушення законодавства про природно-заповідний фонд України.
43. Які функції виконує юридична відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд?
44. У чому полягає екологічне правопорушення? Наведіть його приклади.
45. За які правопорушення на об'єктах природно-заповідного фонду застосовується кримінальна відповідальність?
46. Екологічна мережа, її функції, елементи, значення.
47. Міжнародне співробітництво у галузі природно-заповідної справи. Навести приклади.
48. Категорії природно-заповідних територій Міжнародної спілки охорони природи і природних ресурсів (МСОП).
49. Міжнародні природоохоронні конвенції та угоди. Навести приклади.

50. Міжнародна класифікація природоохоронних територій.
51. Мережа транскордонних природоохоронних територій.
52. Природоохоронні території – як об'єкти світової природної спадщини.
53. Природоохоронні території та об'єкти в країнах Європи.
54. Природоохоронні території та об'єкти в країнах Азії.
55. Природоохоронні території та об'єкти в країнах Африки.
56. Природоохоронні території та об'єкти в країнах Америки.
57. Природоохоронні території та об'єкти Австралії.
58. Рекреаційна діяльність у межах природно-заповідного фонду.

Вплив туризму на природу.

59. Освітньо-виховна діяльність на територіях природно-заповідного фонду.
60. Природно-заповідна справа і лісове господарство. Навести приклади взаємозв'язку.
61. Природно-заповідна справа та мисливське господарство. Навести приклади взаємозв'язку.
62. Природно-заповідна справа і садово-паркове господарство. Навести приклади взаємозв'язку.
63. Охарактеризувати природно-заповідний фонд Харківської області.
64. Охарактеризувати природно-заповідний фонд Сумської області.
65. Охарактеризувати природно-заповідний фонд Полтавської області.
66. Охарактеризувати природно-заповідний фонд Чернігівської області.
67. Навести порівняльну характеристику біосферних заповідників «Асканія-Нова» і Карпатський.
68. Навести порівняльну характеристику біосферних заповідників Чорноморський і Дунайський.
69. Поліфункціональне значення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника.
70. Навести порівняльну характеристику природних заповідників Канівський, Кримський, «Єланецький степ».
71. Навести порівняльну характеристику природних заповідників «Медобори», Український степовий, Поліський.
72. Навести порівняльну характеристику природних заповідників Рівненський, Ялтинський гірсько-лісовий і «Горгани».
73. Навести порівняльну характеристику природних заповідників «Михайлівська цілина», «Розточчя», Карадазький.
74. Навести порівняльну характеристику природних заповідників Дніпровсько-Орільський, Древянський, і Черемський.

75. Навести порівняльну характеристику національних природних парків Гомільшанські ліси, Гуцульщина.
76. Навести порівняльну характеристику національних природних парків Дворічанський, Карпатський.
77. Навести порівняльну характеристику національних природних парків Подільські Товтри, Приазовський.
78. Навести порівняльну характеристику національних природних парків Святі Гори, Синевир, Кременські ліси.
79. Навести порівняльну характеристику національних природних парків Сколівські Бескиди, Слобожанський.
80. Навести характеристику заказників загальнодержавного значення Бурлуцький, Вовчанський, Катеринівський.
81. Навести порівняльну характеристику Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка і Нікітського ботанічного саду.
82. Навести характеристику ботанічного саду Харківського національного університету ім. В.В. Каразіна.
83. Навести порівняльну характеристику Сирецького дендрологічного парку і Устимівського дендропарку.
84. Навести характеристику дендропарку «Олександрія».
85. Навести характеристику дендропарку «Софіївка».
86. Навести детальну характеристику дендропарку ім. Б.Ф. Остапенка.
87. Методи виділення природних територій під заповідання.
88. Підготовка клопотання про створення природно-заповідної території.
89. Роль науки у створенні природно-заповідних територій.
90. Роль громадськості у створенні природно-заповідних територій.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адміністративно-господарська зона – частина ботанічного саду, дендрологічного парку, парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва, яка виділяється для виконання ними господарських завдань і функцій.

Біологічне різноманіття – варіабельність живих організмів з усіх джерел, включаючи, між іншим, наземні, морські, інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманіття в межах виду, між видами та різноманіття екосистем (*стаття 2 Конвенції про біологічне різноманіття*).

Біосферний заповідник – природоохоронна науково-дослідна установа міжнародного значення, що створюється з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів (*Ст. 17 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України”*).

Ботанічний сад – територія, що створюється з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. (*згідно Ст. 31 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України”*).

Буферна зона біосферного заповідника - територія, виділена з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону біосферного заповідника господарської діяльності на прилеглих територіях (*Ст. 18 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України”*).

Вид вразливий – вид, який у найближчому майбутньому може бути віднесений до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан його популяції (*Ст.13 ЗУ “Про Червону книгу України”*).

Вид ендемічний - вид, який існує лише у даному регіоні

Вид зникаючий – вид, який перебуває під загрозою зникнення у природних умовах і збереження якого є малоймовірним, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан його популяції

Вид реліктовий - вид, що зберігся у даній місцевості від минулих геологічних епох

Вид рідкісний – вид, популяція якого невелика і на даний час не належить до категорії зникаючих чи вразливих, хоча йому і загрожує небезпека (Ст.13 ЗУ “Про Червону книгу України»).

Дендрологічний парк – територія, що створюється з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. (Ст. 33 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України»).

Екокоридор екомережі – видовжена суцільна чи перервна природна територія, що забезпечує поширення популяцій в їх природних ареалах, міграційні і сезонні переміщення з метою підтримання процесів розмноження, пошуку їжі тощо (Felton, 1996).

Екомережа – цілісна територіальна система природних осередків (ядер), екологічних коридорів між ними та буферних зон між природними осередками та територіями господарського використання, яка організується з метою покращання умов збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, забезпечення міграції тварин і рослин (Felton, 1996).

Заказник – природна територія (акваторія), оголошена з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів (Ст. 25 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України»).

Заповідання – це вилучення певної території чи об’єкта в природі зі сфери господарювання з метою підтримання рівноваги природних процесів екосистеми, виключення антропогенного впливу на них, збереження еталонів недоторканої природи для фонових, наукових досліджень, характеру взаємозв’язків між екологічними факторами для збереження й відтворення біоценозів і біотопів. Заповідні території є природною лабораторією, діяльність якої спрямована на збереження генофонду та природних еталонів біогеоценозів.

Стратегія заповідання полягає головним чином у наступному: заборона або обмеження діяльності людини на певних територіях; удосконалення системи раціонального природокористування; раціональне використання ресурсів, які поновлюються (біологічні, водні), та тих, що не поновлюються (мінеральні ресурси); боротьба з забрудненням тощо.

Заповідна справа – теорія та практика збереження та відновлення природних комплексів і їх компонентів а також їх раціонального використання в межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду.

Заповідне урочище – лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення й оголошуються з метою збереження їх у природному стані. (Ст. 29 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України”).

Зоологічний парк – територія, що створюється з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі (згідно Ст. 35 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України”).

Кадастр територій та об’єктів ПЗФ – система необхідних і достовірних відомостей про природні, наукові, правові та інші характеристики територій та об’єктів, що входять до складу природно-заповідного фонду (Ст. 56 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України”).

Моніторинг – комплексне систематичне спостереження за станом і змінами навколишнього природного середовища

Національний парк – природна територія, призначена для охорони екологічної цілісності однієї або більшого числа екосистем, недопущення їх руйнування й експлуатації, що має стати основою для забезпечення духовних, наукових, освітніх, рекреаційних і туристичних потреб населення, сумісних із цілями збереження природного довкілля (визначення МСОП).

Національний природний парк – природоохоронна, рекреаційна, культурно-освітня, науково-дослідна установа загальнодержавного значення, що створюється з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об’єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. (Ст. 20 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України”).

Охоронна зона – територія, прилегла до природних комплексів та об’єктів природних заповідників, установлена для забезпечення необхідного режиму їх охорони і запобігання негативному впливу господарської діяльності. В разі необхідності охоронні зони можуть

установлюватися на територіях, прилеглих до окремих ділянок національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, а також навколо заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. (згідно Ст. 39 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України»).

Пам'ятка природи – окреме унікальне природне утворення, що має особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, оголошене з метою збереження їх у природному стані (згідно Ст. 27 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України»).

Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва – найбільш визначний та цінний зразок паркового будівництва оголошений з метою його охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях (згідно Ст. 37 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України»).

Природний заповідник – природоохоронна, науково-дослідна установа загальнодержавного значення, що створюється з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. (Ст. 15 ЗУ “Про природно-заповідний фонд України»).

Природно-заповідний фонд (ПЗФ) – ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища (ЗУ “Про природно-заповідний фонд України»).

Природокористування – сукупність всіх форм людської діяльності, пов'язаної з використанням (в тому числі – з охороною) природних ресурсів і умов задля забезпечення потреб людини.

Природоохоронна територія – ділянка суші та/або моря, що спеціально призначена для збереження біорізноманіття, природних та пов'язаних з ними культурних ресурсів, природоохоронний режим в межах якої забезпечується законодавчими та іншими ефективними

засобами (визначення МСОП)

Регіональний ландшафтний парк – природоохоронна рекреаційна установа місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. (Ст. 23 ЗУ «Про природно-заповідний фонд України»).

Рекреаційна діяльність на територіях та об'єктах ПЗФ – забезпечення попиту населення в оздоровленні та відпочинку, туризмі, санаторно-курортному лікуванні, любительському та спортивному рибальстві і полюванні тощо.

Смарагдова мережа Європи – сукупність природоохоронних територій, що створюються у рамках Бернської конвенції з метою збереження визначених у спеціальних переліках рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин та типів природних середовищ. Мережа створюється країнами, що не є членами Європейського союзу, аналогічно програмі ЄС «НАТУРА 2000»

Стежка еколого-пізнавальна (екологічна) – спеціальний маршрут, який формується з метою демонстрації природоохоронних, естетичних і культурних цінностей.

Транскордонна територія (об'єкт) – міждержавна територія (об'єкт), межі якої визначаються спільно двома (чи більше) прикордонними державами і щодо якої ці держави беруть зобов'язання по спільному управлінню. Такі спільні території (об'єкти), як правило, створюються на виконання міжнародних природоохоронних конвенцій, угод та інших рішень, націлені на спільне забезпечення збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, сталого розвитку прикордонних територій.

Червона книга України – офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення (Ст. 3 ЗУ «Про Червону книгу України»)

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні

1. Андронов В.А., Варивода Є.О., Тітенко Г.В. Заповідна справа: навч. посіб. – Харків: НУЦЗУ, 2013. – 204 с.
2. Давиденко В.М. Заповідна справа: Навч. посібник / В.М. Давиденко. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 2001. – 140 с.
3. Закон України про природно-заповідний фонд України. - Відомості Верховної Ради України, №34, 25.08.1992.-сі 130-1155.
4. Заповідна справа в Україні: навч. посібник. / За ред. М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. – К.: Географіка, 2003. – 306 с.
5. Зелена книга України /під загальною редакцією члена-кора НАН України Я.П. Дідуха – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
6. Попович С.Ю. Природно-заповідна справа. Навчальний посібник. –К.: Арістей, 2007. – 480 с.
7. Ситнік І.Й. Парки Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва / І.Й. Ситнік – Харк. нац. ун-т. – Вид. 2-ге, доп. і пероб. – Харків, 2017. –225с.
8. Фурдичко О.І., Сівак В.К. Заповідна справа в Україні: підручник. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 336 с.
9. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
10. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова – К. : Глобалконсалтинг, 2009.– 600 с.

Додаткові

11. Мельник В.И. Редкие виды флоры равнинных лесов Украины / В.И. Мельник. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 212 с.
12. Природно- заповідний фонд Української РСР.- К., Наукова думка, 1980. – 260с.
13. Природно-заповідна спадщина Харківської області / Під заг. ред. – В.А. Токарського. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – 216 с.
14. Солодкий В.Д., Товажнянський Л.Л. та ін. Заповідна справа: Підручник. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 288 с.
15. Стойко С.М., Мілкіна Л.І., Тасенкевич Л.О. та ін. Природа Карпатського національного парку. - К., Наукова думка, 1993.- 214с.

Інформаційні ресурси

16. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua.
17. Червона книга України [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://redbook-ua.org>

АКОНІТ ДІБРОВНИЙ – *Aconitum nemorosum* L.

АРНИКА ГИРСЬКА – *Arnica montana* L.

БЕЛАДОНА ЗВИЧАЙНА – *Atropa belladonna* L.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ БОЛОТНИЙ – *Orchis palustris* Jacq.

ЛЮБКА ДВОЛИСТА – *Platanthera bifolia* (L.), Rich

НАПЕРСТЯНКА ШЕРСТИСТА – *Digitalis lanata* Ehrh.

ОФРИС БДЖОЛОНОСНА – *Ophrys apifera* Huds.

ПАЛЬЧАТОКОРІННИК СЕРЦЕНОСНИЙ –
Dactylorhiza cordigera Soy

ПІВОНІЯ ТОНКОЛИСТА – *Peonia tenuifolia* L.

ПІЗНЬОЦВІТ ОСІННІЙ – *Colchicum autumnale* L.

ПЛАУН РІЧНИЙ (КОЛЮЧИЙ) – *Lycopodium annotinum* L.

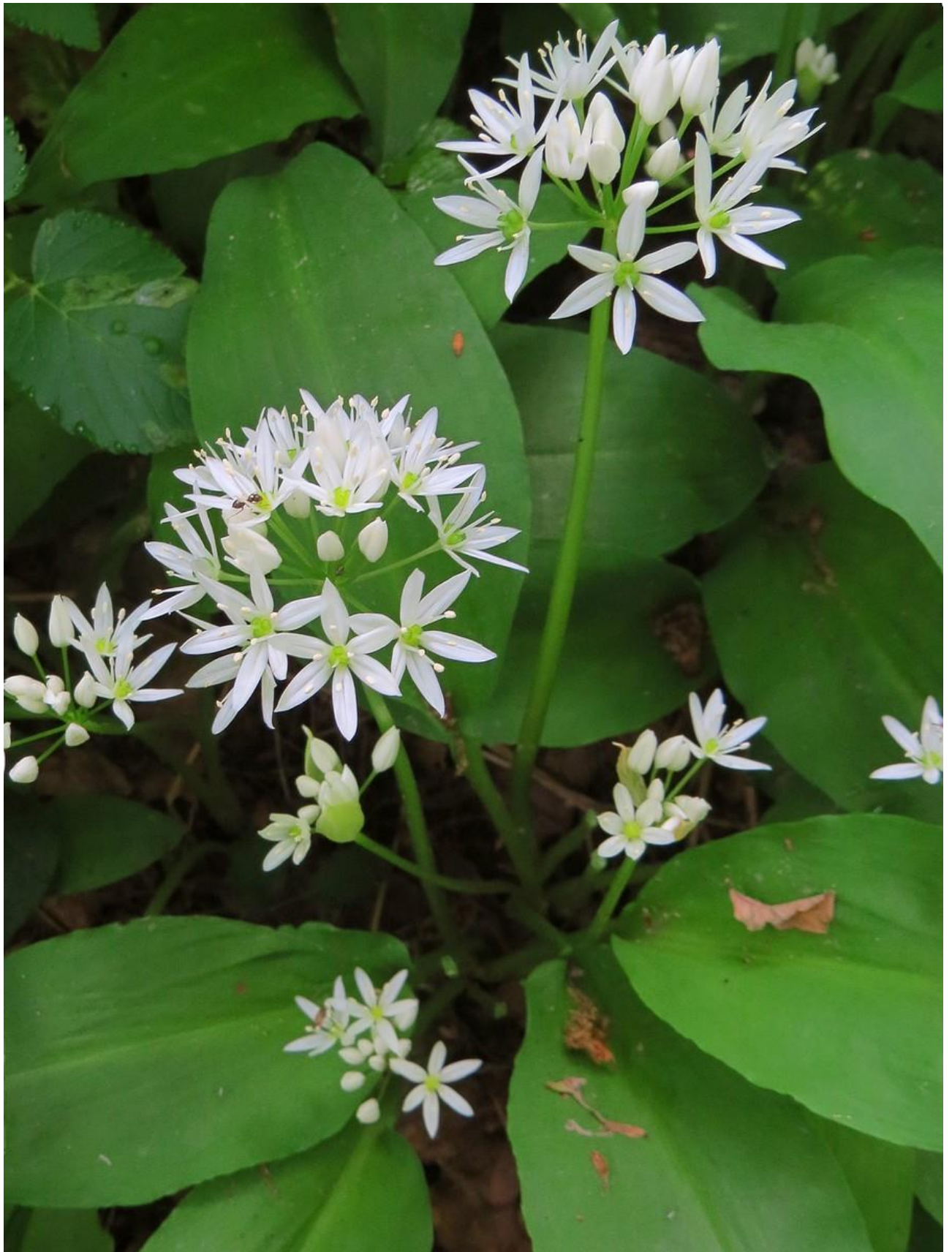
СКОПОЛІЯ КАРНІОЛІЙСЬКА – *Scopolia carniolica* Jacq.

СОН ЛУЧНИЙ (С. ЧОРНЮЧИЙ) – *Pulsatilla pratensis* L.

ТИРЛИЧ ЖОВТИЙ – *Gentiana lutea* L.

ЦИБУЛЯ ВЕДМЕЖА (ЧЕРЕМША) – *Allium ursinum* L.

Навчальне видання

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНА СПРАВА

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ РОБІТ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Автор-укладач

Познякова Світлана Іванівна

Підписано до друку 20.01.2022. Формат 60x84/16. Папір офс.
Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 7,4.
Наклад 100 прим.

